

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЛІНГВІСТИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Кафедра української філології та славістики

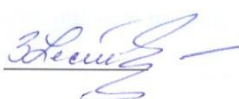
Кваліфікаційна робота
з української мови на тему:

«МОВНІ ЗАСОБИ ЕКСПРЕСІВІЗАЦІЇ ТЕКСТУ
В ІДІОЛЕКТІ ЮРІЯ ВИННИЧУКА»

Студентки групи СОукр 56-19
факультету слов'янської філології
за освітньо-професійною програмою «Українська
мова і література, англійська мова, редагування
освітніх видань»,
спеціальністю 014 Середня освіта
спеціалізацією Українська мова і література.
Форма здобуття освіти: денна
Ляшенко Олександрі Євгеніївни

Допущена до захисту
«26» листопада 2020 року

Науковий керівник:
доктор філологічних наук,
професор Валюх Зоя Орестівна

Завідувач кафедри
 Валюх З.О.

Національна шкала _____
Кількість балів _____
Оцінка ЄКТС _____

(підпис)

(ПІБ)

Київ – 2020

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	3
ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗАСОБІВ ВИРАЖЕННЯ ЕКСПРЕСІЇ В МОВІ	7
1.1. Явище мовної експресії та експресивності в сучасній лінгвістиці.....	7
1.2. Зв'язок експресивності з поняттями «емотивність» та «оцінність».....	11
1.3. Типологія експресивних засобів у сучасному мовознавстві.....	15
1.4. Експресивна лексика як об'єкт лінгвістичних досліджень.....	17
1.5. Художній дискурс як джерело дослідження експресем.....	20
Висновки до розділу 1.	23
РОЗДІЛ 2. КАТЕГОРІЙНО – СЕМАНТИЧНА ТИПОЛОГІЯ ЕКСПРЕСИВНИХ ЗАСОБІВ ПИСЬМЕННОЇ МОВИ	25
2.1. Фонетичні особливості експресивного слова.....	25
2.2. Словотвірні ознаки експресивного слова.....	28
2.3. Лексичні засоби реалізації експресивності.....	31
2.4. Фразеологічні засоби експресії.....	35
2.5. Засоби експресивного синтаксису.....	39
Висновки до розділу 2.	42
РОЗДІЛ 3. ФУНКЦІОНУВАННЯ ЕКСПРЕСИВІВ У МОВОТВОРЧОСТІ ЮРІЯ ВИННИЧУКА	44
3.1. Епітет, метафора та персоніфікація як інструменти досягнення експресивності.....	45
3.2. Порівняння та перифрази в художньому дискурсі.....	47
3.3. Стилістичні фігури як активізатори експресивного ефекту.....	50
Висновки до розділу 3.....	54
ВИСНОВКИ	56
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	62
СПИСОК ДЖЕРЕЛ ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ	69
SUMMARY	70

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ЛО – лексична одиниця;

ФО – фразеологічна одиниця.

ВСТУП

Питання про сутність експресивності належить до центральних у сучасній лінгвістиці. Нині опубліковано низку ґрунтовних розвідок про категорію експресивності з погляду семантики, психолінгвістики та лінгвостилістики.

Мовні засоби експресивізації висловлювання привертали увагу вітчизняних та зарубіжних науковців: С. Єрмоленко, М. Плющ, А. Загнітка, С. Бибик, В. Чабаненка, Н. Бойко, Л. Мацько, О. Пономарева, Ш. Баллі, В. Фляйшер, В. Шаховського та ін.

Актуальність теми кваліфікаційної роботи полягає в тому, що в українському мовознавстві досі немає окремого цілісного дослідження особливостей мовної організації постмодерністських текстів, зокрема творів Юрія Винничука в аспекті вивчення засобів вираження тексту.

Мета дослідження – здійснити комплексний аналіз мовних засобів експресивізації тексту та функціонування експресем в ідіолекті Юрія Винничука.

Реалізація зазначеної мети потребувала виконання таких **завдань**:

- проаналізувати погляди вчених на історію розвитку категорії експресивності українській мові та особливості її функціонування на всіх рівнях мовної системи;
- диференціювати поняття «експресія» та «експресивність»;
- окреслити зв'язок експресивності з такими поняттями, як «емоційність» та «оцінність», сформулювати їхні основні диференційні ознаки;
- дослідити відомі підходи до класифікації мовних засобів експресивізації тексту;
- простежити особливості використання експресивних мовних засобів у художньому дискурсі;
- класифікувати експресеми відповідно до структурних, семантичних та функційних ознак;

– визначити особливості вживання експресивних засобів на всіх мовних рівнях у сучасному художньому дискурсі на матеріалі романів Ю. Винничука.

Об'єктом дослідження роботи є художня мова письменника-постмодерніста Юрія Винничука.

Предмет дослідження – наявні у творах Юрія Винничука фонетико-фонологічні, словотвірні, лексичні, синтаксичні засоби експресивності та їхні стилістичні можливості.

Джерелом фактичного матеріалу стали твори Юрія Винничука, а саме такі його романи: «Аптекарь», «Танго смерті», «Лютеція» та «Цензор снів».

Методи дослідження. У роботі використано такі загальнонаукові методи: описовий метод, який забезпечив ґрунтовний аналіз структури, семантики та функцій експресем та опис фактичного матеріалу. Метод суцільної вибірки було застосовано для виокремлення текстових фрагментів, які містять конкретні ілюстрації мовних засобів експресивізації тексту.

Із-поміж власне лінгвістичних методів саме структурний та метод дистрибутивного аналізу уможливили чітку класифікацію мовних експресивних засобів на основі диференційних ознак та обґрунтування особливостей функціонування експресем у художньому мовленні письменника.

Застосовано метод контекстуального аналізу та стилістичного аналізу тексту для визначення особливостей функціонування експресивних мовних одиниць у конкретних текстах. Інтерпретаційний аналіз було здійснено для визначення функційних особливостей експресивних засобів та встановлення мети, задля якої автор використав проаналізовані експресеми у своїх текстах.

Наукова новизна кваліфікаційної роботи полягає в тому, що в ній уперше виконано комплексний лексико-семантичний, синтаксичний та стилістичний аналіз експресем, що фігурують у мовній традиції Юрія Винничука, поглиблено знання про специфіку функціонування експресивних

мовних одиниць у художньому постмодерному дискурсі, що дає змогу визначити місце категорії експресивності в системі сучасної української літературної мови.

Практична цінність роботи полягає в тому, що матеріали й висновки дослідження стануть у пригоді під час викладання лінгвостилістики, діалектології, лексикології української мови у закладах середньої та вищої освіти.

Наукове дослідження апробоване як виступ на Міжнародній студентській науково-практичній конференції «Ad orbem per linguas. Світ як інтертекст» (КНЛУ, 17 – 18 червня 2020 р.). Опубліковано тези “Мовні засоби експресивізації тексту в ідіолекті Юрія Винничука (на матеріалі роману «Танго смерті»” у збірнику матеріалів конференції. С.77 – 78).

Структура дослідження. Робота містить вступ, три розділи, висновки до кожного розділу, загальні висновки, список використаної літератури (62 позиції) та список джерел ілюстративного матеріалу (4 позиції). Повний обсяг дослідження – 71 сторінка, із яких 60 сторінок основного тексту.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗАСОБІВ ВИРАЖЕННЯ ЕКСПРЕСІЇ В МОВІ

1.1. Явище мовної експресії та експресивності в сучасній лінгвістиці

Попри велику кількість фундаментальних лінгвістичних студій та різноманітність наукових поглядів проблема експресивності досі не втратила своєї актуальності. Це стосується насамперед визначення понять експресії та експресивності й аналізу специфіки їх виявлення в художньому дискурсі.

Експресія та експресивність – складні лінгвістичні категорії, що привертають пильну увагу мовознавців уже багато років. Нині розроблено низку комплексних праць, у яких поняття експресивності розглядають у різних аспектах, зокрема у лінгвістичному, лінгвостилістичному, лексикологічному, психолінгвістичному, соціолінгвістичному тощо.

Інтерес лінгвістів до питання експресивності цілком аргументований: це зумовлено попереднім періодом розвитку лексикології та стилістики. Зацікавленість цією лінгвістичною категорією виникає після вичерпного дослідження номінативного лексичного складу української мови.

Сутність експресивності та її основні функції студіювали такі вчені, як В. Чабаненко, Н. Бойко, І. Арнольд, В. Виноградов, О. Ахманова, Ш. Баллі, В. Русанівський, М. Кожина, Г. Винокур, Є. Галкіна-Федорук, В. Гридін, В. Дєвкін, К. Святчик, С. Єрмоленко, Я. Зіма, Ф. Литвин, Н. Лук'янова, В. Маслова, В. Телія, В. Шаховський та інші.

У межах мовознавства сформувалася новітня спеціальна галузь – експресологія, але цього поки що не достатньо для того, аби констатувати розв'язання всіх проблем, пов'язаних із природою експресивності.

Як зазначає С. Єрмоленко, навіть у провідних зарубіжних лінгвістичних студіях немає конкретних критеріїв визначення всього діапазону мовленнєвих експресивних одиниць, не окреслені їхні визначальні семантичні ознаки, їхні рамки та функційний потенціал, «немає єдності в

поглядах на сутність цих одиниць як елементів мовної системи, на їх позицію в системі та взаємозв'язок із нею, іншими словами, на їхній системний статус» (Єрмоленко 2001, с. 141). Незважаючи на наявні високого рівня ґрунтовні розвідки, у сучасному вітчизняному та зарубіжному мовознавстві досі немає одностайної думки щодо витлумачення понять «експресія» та «експресивність». Багато дослідників розглядають їх як тотожні (А. Горбунов, Н. Кожевникова, Н. Разінкіна). Деякі ж науковці пропонують цілком протилежні гіпотези, намагаючись розвинути об'єктивні мірила розмежування цих понять.

Наразі в мовознавчій науці відомі різні тенденції щодо визначення експресивних мовних засобів:

- інтерпретація експресивності як конотації (Н. Лук'янова);
- формулювання експресивності як емотивності (В. Шаховський, Д. Шмельов);
- аналіз як поняття «інтенсивність» (О. Турчак);
- трактування експресивності у ролі оцінності (Є. Петрищева);
- тлумачення елемента, що має експресивний ефект, як стилістично протилежного нейтральним мовним одиницям (В. Телія);
- розуміння експресивності як суб'єктивної модальності та образності (Т. Трипольська).

На думку С. Єрмоленко, експресія – це «виразність, підкреслена почуттєвість мови» й «виражально-зображальні ознаки мови, закладені в її лексичних, словотвірних, граматичних, стилістичних засобах і призначені для формування образності та емоційності висловлювання» (Єрмоленко 2001, с. 57). На противагу, експресивність (лат. *expression* – вираження), як стверджує вчена, – це «здатність мовної одиниці поширювати експресію» (Єрмоленко 2001, с. 56).

Розгляньмо визначення ще кількох учених. І. Арнольд припускає, що мовленнєва експресія є ознакою тексту або його частин, що передає значення з інтенсифікацією, показує внутрішній стан мовця та в результаті виражає

емоційне чи логічне підсилення, яке може бути образним (Арнольд 1970, с. 15). За словами Г. Колесник, експресія – це марковане, характерне, яке можна протиставити стандартному (Колесник 1978, с. 93).

Мовознавиця В. Телія трактує експресивність через власну «асоціативну» теорію (перетворення асоціацій на мовні значення). Дослідниця стверджує, що асоціативно-образне мислення та уявлення людини є способами перетворення асоціацій на значення слів. Характер формування різних асоціацій окреслює насамперед використання специфічних мовних засобів актуалізації цих властивостей, що й призводить до появи експресивів (Телія 1986, с. 118).

За визначенням В. Чабаненка, котрий схильний вважати «експресію» та «експресивність» різними явищами, мовленнєва експресія – це складна мовностилістична категорія, що базується на комплексі внутрішньомовних, психічних та соціальних чинників і є проявом підсилення виразності повідомлюваного, збільшенням разючої сили вислову, надання піднесеності. «Експресія пов'язана насамперед з емоційним та образним (художнім), а також з іншими планами вислову: естетичним, вольовим, нормативним, формально-структурним, соціально-оцінним, семантичним, ситуативним тощо» (Чабаненко 1984, с.7).

Мовознавець наголошує на тому, що «експресія – це інтенсифікація (збільшення, підсилення) виразності», а «експресивність – це вже інтенсифікована (збільшена, підсилена) виразність. Варто зауважити, що, за словами В. Чабаненка, «експресія помітна тільки на мовленнєвому рівні», а «експресивність може бути й мовленнєвою, і мовною» (Чабаненко 2002, с. 7-8). Експресивність мовленнєва переважає над мовною і є безперервним джерелом розвитку останньої.

Н. Бойко поділяє погляди В. Чабаненка й розрізняє два типи експресивності: експресивність мовлення та експресивність мовних одиниць. Згідно з цією концепцією також розмежовують поняття «експресії» та «експресивності».

За визначенням В. І. Шаховського, експресивність можна тлумачити як «цілеспрямоване посилення висловлення різними мовними засобами, розраховане на певну реакцію адресата, тобто на бажаний вплив від сказаного» (Шаховський 1987, с. 58).

Експресивність об'єднує різноманітні характеристики і є складною категорією, яка пронизує всю систему мови. Цю думку підтверджує й мовознавиця Н. Бойко: у своїх дослідженнях вона розглядає категорію експресивності як «психолінгвістичну, соціолінгвістичну або власне лінгвістичну сутність» і наголошує на її вивченні в ономасіологічній, семантичній, синтаксичній та лінгвостилістичній перспективах (Бойко 2005, с. 15).

Реалізувати експресивність можна за допомогою двох одиниць: експресеми та експресоїда. Як свідчать розробки Н. Гуйванюк та В. Чабаненка, більшість мовознавців пропонують використовувати поняття «експресема» на позначення мовної одиниці, яка є носієм експресивності.

За визначенням Н. Гуйванюк, «експресема – це частина лінгвостилістичної системи, різнорівнева одиниця мовлення, яка має експресивно-стилістичну функцію, поєднує в собі ознаки власне лінгвістичного та емоційного, волюнтативного, оцінного, естетичного, художньо-образного та має логічно-емоційне підсилення» (Гуйванюк 2009, с. 445). Мовознавиця розрізняє експресеми різних рівнів: фонетичні, лексичні, фразеологічні, словотворчі та граматичні.

Експресемі аналізують у ролі контекстуального засобу вираження виразності, тобто як одиницю, що здатна виявляти виражально-конструктивні «нарошення» і яка виникає в результаті девіації загальномовної літературної норми. Експресема поєднує «лінгвістичне» та «естетичне», які взаємодіють між собою, її тлумачать як єдність загального й особливого, окремого, типового та індивідуального, матеріального та ідеального, форми й змісту, вона є втіленням безлічі експресоїдів, які

представляють двоподіл «мова-мовлення» (Григорьев1979, с. 65).Із цього випливає, що експресоїд – це конкретна реалізація експресеми.

Побуває також поняття «експресив» – «узуальне та оказіональне слово або лексико-семантичний варіант слова, у семантиці якого поєднано денотативний компонент (номінативний базис) та конотативні компоненти – експресивність, емоційність та оцінність». У той час як експресема є стилістичною одиницею, експресив – одиниця лексико-семантичної системи мови (Лукьянова 1980, с. 10).

Беручи до уваги ці ґрунтовні формулювання, ми вважаємо поняття «експресема», «експресоїд» та «експресив» цілком вмотивованими та доречними, тому будемо послуговуватися ними у кваліфікаційній роботі.

Варто звернути увагу на позицію мовознавиці В. Маслової, яка вважає термін «експресивність мовлення» значно ширшим за поняття «експресивні мовні засоби», оскільки в його основі не тільки мовні засоби, а й прийоми реалізації експресивності. Прийоми – це способи застосування засобів мови, особлива організована система мовних засобів, а також специфіка їх відбору та поєднання (В. Маслова 1997, с. 55).

Отже, проаналізувавши всі запропоновані визначення «експресивності» та «експресії», ми схилиємося до думки, що ці поняття необхідно розрізняти. Найбільш релевантною для нашої роботи ми вважаємо концепцію В. Чабаненка, згідно з якою експресивність варто сприймати як мовне явище, що містить експресію й може виражати її.

Категорія експресивності є стилістичною, а експресія – функціональною. Іншими словами, експресія – це мовленнєві засоби, той комплекс прийомів, за допомогою якого досягається експресивність. Обидві категорії впливають на уяву та емоційно-психічну сферу людини, передають ставлення мовця до позначуваного об'єкта.

1.2. Зв'язок експресивності з поняттями «емотивність» та «оцінність»

Категорія експресивності є суміжною з лінгвістичними термінами

«емоційне» й «оцінне».

Емоція та оцінка мають особливе значення в житті суспільства, вони стали важливими формами відображення навколишньої дійсності, оскільки людина, закріпивши за конкретним явищем слово, не тільки його номінує, а й виражає в цьому слові оцінне ставлення.

Щодо емоційності, то під час вербалізації цей психологічний феномен перетворюється на мовне явище під назвою емотивність, що охоплює різні типи емотивного значення, рівні її вираження та види відповідної лексики і є частиною лексичного значення слова як емотивні семи. Тож емотивність, як відомо з досліджень Ш. Баллі, В. Шаховського та Б. Ларіна, – це лінгвістичний бік категорії емоційності.

Теоретичні засади вивчення сутності емоційного в мові лягли в основу формування в ХХ ст. нового напрямку в мовознавстві – лінгвоемоціології, або лінгвістики емоцій, основоположником якого став В. Шаховський. Російський дослідник аргументував, що основою цієї дисципліни є суперечливі погляди таких учених, як М. Бреаль, К. Бюллер, Е. Сепір, Г. Гійом та Ш. Баллі на емоційну складову мови. Згідно з концепцією Ш. Баллі та Ж. Вандрієса, яких вважають основоположниками теорії експресивності, ця категорія пов'язана з афективністю, тобто емоційністю в мові.

Деякі науковці стверджують, що «експресивність» та «емоційність» – ідентичні поняття (Ш. Баллі, В. Виноградов, Л. Булаховський), інші намагаються їх розмежовувати (Є. Галкіна-Федорук, В. Чабаненко, Л. Мацько, Д. Шмельов та ін.), стверджуючи, що категорія експресивності набагато ширша, й емоційність – лише один із її компонентів. Критичний огляд теоретичних джерел засвідчив, що й нині у світовому мовознавстві немає універсального погляду на цю проблему.

Однак у ХХІ столітті більшість науковців поділяють міркування Є. Галкіної-Федорук, яка розмежовує терміни «експресивність» та «емоційність», зазначивши, що «вираження емоцій у мові завжди

експресивне, але експресія не завжди емоційна» (Галкіна-Федорук 1956, с. 13). Учена констатує, що експресивність – ширша категорія, ніж емоційність, яка є її важливою ознакою.

Таку позицію підтримує В. Чабаненко, який також слушно зауважує, що терміни «експресія» та «емоція» не можна використовувати як синоніми або ідентичні поняття. Учений вважає, що «експресія – це не те, що мовленню надає емоційності, образності, характерності, а те, що породжується емоційністю, образністю, характерністю (Чабаненко 2002, с. 6).

Усе те, що функціонує в мові для вираження й пробудження емоцій, є експресивним (набуває експресивної форми), але не будь-яка мовна (мовленнєва) виразність прогнозує емоційну реакцію. Експресивними можна охарактеризувати вияви як емоційного, так і суто інтелектуального й вольового, оскільки експресивність можна викликати не лише емоціями, але й мисленням, волею, етикою, суб'єктивним світоглядом носіїв мови тощо (Чабаненко 2002, с. 143).

У сучасному українському мовознавстві традиційним є погляд на емотивність як на елемент конотативного компонента в семантичній структурі лінгвальної одиниці, який виражає емоційне ставлення мовця до позначеного (Селіванова 2006, с.327).

Зазвичай до складу емоційної лексики залучають слова, що набувають емоційного забарвлення завдяки мовним засобам, лайливі слова й вигуки. Експресивний лексичний фонд – слова, що виражають ласку, іронію, жарт, фамільярність, несхвалення, обурення, тощо за допомогою особливих афіксів, тропів та фігур (Тригуб 2013, с. 196).

Отже, опрацювавши низку вичерпних праць, можемо висновувати: основна відмінність між емоцією та експресією полягає в тому, що емоція – ненавмисна, спонтанна, натомість експресивність – чітко вмотивована, умисна, впливає на людину через уведення до тексту спеціальних мовних засобів.

Окрім цього, зазначимо, що інколи емоційність трактують як мовленнєву категорію, а експресивність – як категорію мови, тож таким чином теж розділяють їх.

Поняття експресивності також часто пов'язують із категорією оцінки, оскільки вона є одним із базових елементів комунікативного процесу. Науковці простежили, що оцінка завжди вмотивована культурно-історичними та особистими рисами мовців. Відповідно, оцінність у її мовному амплуа великою мірою залежить від емоцій, типу мислення та психічного стану індивіда, які впливають на створення оцінного забарвлення в слові або словосполученні (Галаган 2008, с. 173).

Беззаперечним є той факт, що людина сприймає явища навколишнього світу позитивно, нейтрально або ж негативно залежно від багатьох індивідуальних факторів, тож категорія оцінки є універсальною для кожної мови.

До середини ХХ ст. увага мовознавців переважно була прикута до питання реалізації категорії оцінки на лексичному рівні, 60-70-ті роки ознаменовані студіюванням цього концепту на рівні словотвору, і вже більше 50-ти років науковці спрямовують свої дослідження в русло функційних можливостей категорії оцінки.

В. Телія подає широке визначення поняття «оцінне значення» слова, яким ми будемо послуговуватися в нашій роботі. На думку дослідниці, це «інформація, що містить відомості про ціннісне ставлення суб'єкта мовлення (того, хто використовує якесь слово чи вираз) до певної властивості позначуваного, яка виділяється відносно того чи іншого аспекту розгляду певного об'єкта» (Телія 1986, с. 54).

Поняття оцінності нерозривно пов'язане з емоційною сферою людини, оскільки даючи оцінку, мовець виражає своє ставлення (позитивне чи негативне) до суб'єкта або об'єкта.

Учений В. Харченко також розглядав проблематику понять «експресивність», «емоційність» та «оцінність». На його думку,

експресивність – це мовні чи мовленнєві засоби, які не відповідають мовним стандартам. Емоційність – це категорія психологічна, яка виявляється у вигуках, інтонації та афіксальних утвореннях. Мовознавець вважає її супутньою ознакою. Щодо оцінності, вона формується на основі позитивної чи негативної характеристики особи, предмета чи явища. Підсумовуючи, науковець стверджує, що ці всі поняття можна об'єднати одним універсальним терміном – «конотація» (Харченко 1976, с. 68).

На нашу думку, досить цікавим є погляд Н. Лук'янової на співвідношення категорій експресивності та емоційності. Учена констатує, що викликати емоційні переживання може тільки сильний «подразник»: інтенсивна дія або об'єкт із яскравими внутрішніми чи зовнішніми ознаками, що виокремлюють їх із-поміж інших, тобто експресія. Емоційна реакція суб'єкта виникає в той час, коли об'єкт усвідомлюють як експресивний. У такому випадку емоція, створена на основі експресії, буде вторинною. За інших умов вторинною буде експресія, бо вона є наслідком емоційного стану читача (Лук'янова 1976, с. 5).

Отже, основними термінами лінгвоемоціології є поняття «експресивність», «емоційність» та «оцінка». Науковці переконані, що ці категорії перебувають у тісному взаємозв'язку та доповнюють одна одну.

Ми схильні дотримуватися ідеї, що категорія експресивності акумулює наведені вище поняття й тому аналізувати їх ізольовано одне від одного не доречно. Категорію експресивності ми схильні кваліфікувати як емоційно-оцінну, а емоційність та емоційну оцінку визнавати найважливішими складниками експресивності.

1.3. Типологія експресивних засобів у сучасному мовознавстві

Детально дослідити особливості використання експресивних засобів та їхнього функційного потенціалу можна тільки на основі їх загальної класифікації. Системний характер аналізу експресивів зумовлений тим, що експресивну активність у тексті здатні виявляти одиниці всіх мовних рівнів.

Незважаючи на монументальні дослідження у сфері експресології, велика кількість мовних засобів експресивізації й до цього часу не підлягають жодній типології, оскільки не існує їх чіткого розподілу за єдиним показником. Наприклад, не всі науковці згадують про експресивний національно-культурний потенціал фразеологізмів, акцентуючи увагу тільки на основних експресивних засобах: лексичних, словотвірних, граматичних та стилістичних. Так само лише час від часу вирізняють фонетичні експресиви, хоча їхні стилістичні можливості вмотивовані активним функціонуванням експресивних мовних засобів у розмовному та художньому стилях.

Усі ці засоби протиставлені номінативному, нейтральному, неекспресивному в мові. Дослідник А. Кожин застосовує поняття «стилістика ресурсів» щодо системи експресивних елементів мови. Об'єктом дослідження «стилістики ресурсів» є одиниці всіх мовних рівнів, а предметом – їхнє експресивне призначення (Кожин 1982, с.82).

Також науковець констатує, що «стилістичне призначення мовного засобу – це експресивно-інформативне збільшення, що виникає в акті вживання як реалізація потенційних можливостей його системно-мовного статусу» (Кожин 1982, с. 40). Специфіка відбору мовних засобів для художнього дискурсу зумовлена орієнтуванням на досягнення виразності, образності та інтенсивності вираження ознак чи емоцій. Саме додаткові відтінки, що з'являються в структурі основних лексичних значень, забезпечують зображально-емоційне тло тексту. Вони вияскравлюють мову, роблять її впливовою та різною.

Хоча в лінгвістиці було чимало спроб класифікувати експресивні засоби, найбільш вдалою, на нашу думку, виявилася типологія засобів експресивізації, розроблена В. Чабаненком на матеріалі української літературної мови. Вагомим для нашої роботи є погляд мовознавця на природу експресивності в сучасній українській мові, яку забезпечують:

1) мовно структурні засоби (звуковий склад слова, семантика, афікси, частки, наголос, інтонація, порядок слів тощо);

2) різні способи та прийоми стилістичного опрацювання мовних елементів (алітерація, асонанс, розтягування звука, трансформація усталеної форми, транспозиція граматичних категорій тощо);

3) застосування стилістичних фігур (акромонаграма, ампліфікація, антитеза, градація, еліпс, каламбур, оксюморон, плеоназм, повтор);

4) використання тропів (метафора, гіпербола, парафраза тощо) (Чабаненко 2007, с. 19).

З огляду на те, що експресивність приманна всім рівням мови, класифікація засобів експресивізації має включати фонетичні, лексичні, фразеологічні, словотвірні та граматичні (морфологічні та синтаксичні) одиниці. Цілком аргументованим є залучення до цієї типології стилістичних прийомів – фігур і тропів, які виразно демонструють свій експресивний потенціал у художньому дискурсі.

1.4. Експресивна лексика як об'єкт лінгвістичних досліджень

Категорія експресивності – це справжній лінгвістичний феномен, оскільки його елементи пронизують усі рівні мовної системи. Сутність поняття «експресивність» у сучасному мовознавстві досліджують переважно на лексичному рівні та в стилістиці художнього тексту. Тож особливо продуктивними є саме лексичні засоби експресивізації тексту.

Експресивний лексичний склад мови – це особлива лексична підсистема, що є частиною загальної лексичної мовної системи, має власні засоби вираження та сфери постійного функціонування.

Найвиразнішою вважають лексичну експресивність, оскільки саме лексичні одиниці та їхні лексико-семантичні модифікації сприяють словесному вираженню почуттєвих намірів мовця, що залежить від особистого світогляду та оцінювання навколишньої дійсності (Бойко 2002, с. 15).

На важливості експресивних ЛО акцентує увагу В. Ващенко. Дослідник наголошує, що «емоційно-експресивні якості мовлення наявні не тільки в

його певних, спеціально оброблених стилях. Вони широко розсипані та глибоко й органічно вросли в усе мовне буття» (Ващенко 1976, с. 24).

Загалом, експресивну лексику часто розглядають як ключовий засіб забезпечення експресивної функції мови. Коли мовець за допомогою певних лексичних одиниць виражає свій емоційний стан, йому в цьому сприяє експресія, супроводжуючи демонстрацію почуттів.

Експресивними кваліфікують такі лексичні одиниці, у значенні яких є власне оцінна характеристика (похвала, замилювання, ласка, поблажливість, іронія, відраза, зневага, зменшеність, збільшеність тощо).

Розмежування подібної лексики на підгрупи: емоційну та експресивну - науковці вважають штучним, тому радять уживати термін «емоційно-експресивна лексика».

Також на позначення експресивної лексики мовознавці найчастіше використовують такі означення: образна, оцінна, емотивна, нетрадиційна, суб'єктивна, нетипова, ситуативна, неофіційна, "невимушена" тощо.

Семантична специфіка експресивної лексики стала предметом досліджень таких науковців, як Н. Бойко та В. Чабаненко, лінгвостилістичний потенціал лексичних експресивів аналізували С. Єрмоленко, А. Мойсієнко, М. Плющ та ін., у руслі емотивних та аксіологічних функційцю категорію досліджував Е. М. Вольф, В. М. Уоллер вивчав психолінгвістичні функції лексичних експресивних засобів, зосереджуючись зокрема на комунікативно-прагматичному та функціонально-семантичному аспектах.

Саме лексичні експресиви увиразнюють акти комунікації, відображають живу мовну стихію, є сукупністю емоцій, оцінок, руху, динаміки, енергії; також їх часто кваліфікують як вияви національної самобутності (Бойко2016, с.39).

Мовознавиця Л. Мацько виокремлює інгерентну та адгерентну експресивність. Інгерентною вона вважає експресивність, яка є внутрішньо властивою мовному знаку, його перманентною характеристикою,

притаманною в будь-яких ситуативно-контекстних умовах. Адгерентна експресивність, на думку вченої, може виявлятися лише в конкретному контексті чи ситуації та є підсиленою виразністю мовного знака (Мацько 2005, с. 325).

В. Чабаненко деталізує ці види експресивності й дефінітивно означає два класи слів:

1) фондові експресеми – ЛО, для яких характерна абсолютна (постійна), не залежна від мовленнєвої ситуації або контексту інтенсифікована виразність;

2) перспективні експресеми – лексеми з притаманною для них тимчасовою, потенційною, ситуативною та контекстуально зумовленою інтенсифікованою виразністю (Чабаненко 1984, с. 148).

Лексичні одиниці, що належать до першої групи, можуть самостійно формувати експресивне середовище тексту. Варто наголосити, що ці фондові експресеми кількісно лімітовані, натомість перспективних експресем, що мають експресивний ефект лише за умови наявності спеціального контексту - безліч.

«Фактично будь-який стилістично нейтральний мовний елемент за певних ситуативно-контекстуальних умов здатний актуалізуватись і особливо виділитися з-поміж інших подібних елементів, тобто інтенсивно увиразнитися» (Чабаненко 1984, с. 148).

Нині в мовознавстві вчені виокремлюють п'ять ключових видів лексичної експресивності: конотативно-денотативна, денотативно-конотативна, власне конотативна, функціонально-семантична та функціонально-стилістична.

Сучасні письменники активно використовують експресивну лексику задля досягнення конкретної мети: вплинути на емоційно-почуттєву сферу читача, викликати в нього емпатію та співчуття до авторського задуму.

У поєднанні із системою засобів мови різних рівнів експресивні ЛО виступають як домінантні елементи вияву експресивної функції мови, забезпечують створення образних та емоційно виразних текстів.

Експресивно марковані одиниці вносять в усталені стандарти та штампи раціонального, логічного елементи новизни, пробуджують певні почуття, викликають ті чи ті емоції (Олексенко 2012, с. 65).

Отже, експресивний потенціал лексичних одиниць дає змогу розширити мовну палітру, надати нових відтінків значень та збільшити виражальні ресурси авторського мовлення.

1.5. Художній дискурс як джерело дослідження експресем

Із середини ХХ ст. увагу мовознавців часто привертає художній текст та художній дискурс загалом. Проблематику останнього глобально досліджували М. Фуко, Дж. Серль, Р. Барт, Ю. Лотман, У. Еко та ін.

Насамперед варто наголосити, що визначення художнього дискурсу варіюються залежно від поглядів науковців. Найпопулярнішими концепціями є такі:

- художній текст як утілення художнього дискурсу формує унікальний світ, що містить конкретний зміст, експресію, почуття, а одним із його неодмінних компонентів є цілісність сприйняття тексту читачами; дискурс художнього твору постає стилем авторського мислення й мовлення, вкладених у героїв твору (Гуо 2017, с. 483);

- художній дискурс є дискурсом художнього тексту, де сам текст – це фіктивне зображення реальної дійсності, створене автором; у цьому тексті можна чітко простежити світогляд, досвід, знання та позицію автора (Гафарова 2009, с. 126);

- художній дискурс як комунікативний акт, за допомогою якого письменник впливає на духовну сферу читача, його переконання, вірування та прагнення й трансформує їх (Dijk 1979, с. 151).

Найбільш детальним вважаємо таке визначення художнього дискурсу:

це розумово-комунікативна взаємодія адресанта (автора) та адресата (читача), що відбувається на історичному та культурно-соціальному тлі, ґрунтується на переконаннях, концепціях, світоглядних позиціях автора-адресанта, має на меті видозміну вірувань, світоглядних орієнтирів, ідей читача-адресата та матеріально виявляється у вигляді художніх текстів. Отже, поза діалектичними відносинами письменник – художній твір – читач, художній дискурс не може функціонувати.

Переважна частина експресивного лексичного шару найбільш активно функціонує в художньому мовленні, а також у публіцистичному й розмовному стилях. Експресивна лексика – характерна ознака художнього дискурсу, оскільки саме в ньому найповніше реалізується експресивна, емотивна та естетична функції мови.

Експресивна мовна одиниця різниться з номінативною не лише за семантичною структурою, а й за своїм звуковим складом, морфемною будовою (насамперед завдяки їхній нестандартності, незвичності, аномальності), а також за синтаксичною функцією, стилістичним забарвленням тощо. Саме тому вважаємо за необхідне аналізувати засоби та механізми створення експресії на всіх мовних рівнях, що дозволяє зробити саме художній дискурс.

Експресивність та емоційність вважають визначальними ознаками художнього стилю, важливими факторами впливу на читачів та психологію почуттів. Тому окреслення засобів, що мають експресивний ефект, у художньому тексті є важливим етапом для витлумачення останнього.

Мова художнього дискурсу відзначається своїми специфічними ознаками. «У художньому дискурсі знаходять відображення соціально-мовні та естетичні оцінки, а також найбільш уживані шаблони мови різних соціальних груп, тобто за допомогою мови змальовують те соціальне середовище, до якого належать дійові особи. Слід зазначити, що мова художнього дискурсу рясніє наявністю емоційно-забарвленої лексики, а ступінь емоційного забарвлення висловлювання залежить від характеру і

жанру художнього твору, від змісту висловлювання, а також від індивідуально-творчої манери автора» (Вороновська 2015, с. 163).

Художній твір є віддзеркаленням світогляду автора, його громадянських позицій, моральних цінностей. Будь-які мовні засоби, які використовує письменник, обрані ним не випадково, оскільки саме завдяки цим текстотвірним елементам читач декодує наміри літератора та вступає з ним у діалог.

«У художньому творі автор вербалізує власний світогляд, тобто систему узагальнених поглядів людини на світ і власне місце в ньому, а також обумовлені цими поглядами його основні життєві позиції, переконання і ціннісні орієнтації. Кожен мовний елемент художнього дискурсу (прямо чи опосередковано, експліцитно чи імпліцитно) є картиною світу автора і репрезентує його інтенцію» (Вороновська 2015, с. 164).

Кожен митець створює особливу естетичну атмосферу твору, зокрема за допомогою лінгвальних засобів експресивізації тексту, які він черпає зі скарбниці рідної мови. Окрім цього, автори навіть формують оказіональні експресивні неологізми, аби найточніше відтворити своє бачення світу, художнє мислення та довести майстерність слова.

У кожного художника слова є авторський експресивний словник, свої способи й механізми експресивізації лексичних значень та підкреслення виразності нейтральних лексем, формування емоційно-експресивних синонімічних рядів, індивідуальне трактування окремих понять. Емотивно-оцінне забарвлення експресивів маркує індивідуальний стиль автора.

Експресивність тексту зароджується на початковому етапі створення тексту: автор підшуковує мовні засоби, які будуть ефективними для досягнення комунікативної мети та впливу на читачів.

Вагомими чинниками створення експресивності є мотиви й наміри письменника, його комунікативна мета, уявлення про потенційного читача, ставлення автора до описаних явищ, об'єктів та навіть до мовних засобів, які він обирає для реалізації свого творчого задуму.

Функціонування в художньому дискурсі мовних експресивних одиниць сприяє збагаченню українського лексичного фонду стилістично-маркованими словами та породжує емоційне наповнення художніх текстів.

Аналіз експресивно-емоційних засобів тексту є провідною ниткою до інтерпретації змісту художнього твору. Водночас художнє мовлення є широкою ареною для вираження різноманітних функційних можливостей експресем на всіх рівнях мови.

Висновки до розділу 1

Велика кількість розробок у руслі експресивності свідчить про те, що ця проблема є досить актуальною на сучасному етапі розвитку мовознавчої науки. Варіативність визначень і питання розмежування термінів «експресія», «експресивність», а також аналіз сутності понять «емоційність» та «оцінність» зумовлені дослідженнями експресивності в різних аспектах, тому точних одностайних дефініцій немає донині.

У вітчизняній лінгвістиці довгий час терміни «експресія» та «експресивність» функціонували як синоніми, згодом їх розмежував В. Чабаненко, указавши, що експресія – це підсилення виразності, а експресивність – власне підсилена виразність. Отже, експресія – зумисне порушення норми, відхилення від мовного стандарту.

Поняття експресивності як семантично-стилістичного мовного явища часто побутує в одному контексті з категоріями оцінки та емоційності, проте більшість науковців не ототожнюють ці поняття.

Експресивність кваліфікують ширшою, ніж емотивність, тож і ми вбачаємо доречним вважати останню можливою характеристикою експресивності. Окрім цього, оцінність напряду пов'язують з емоційністю мовця, тож розглядати ці категорії ізольовано одна від одної не доречно.

Емоція та експресія – взаємопов'язані поняття, проте вони досить чітко контрастують: емоційність – це вияв почуттів, переживань суб'єкта, який формує експресію або сприймає експресивне явище, натомість

експресивність – це прояв якісно-кількісних ознак об'єктів, осіб, дій, явищ тощо.

Експресивні виражальні засоби збагачують мовлення, надаючи йому виразності й стилістичної маркованості, а також є потужними інструментами вираження ставлення мовця до висловлювання й адресата.

Експресивність на лексичному рівні є однією з найпродуктивніших, оскільки ключове навантаження словесного вираження почуттів мовця реалізують одиниці лексичного шару та їхні лексико-семантичні варіанти.

Ці марковані лексеми орієнтовані не на називання типового денотата, а на виокремлення конкретних об'єктів із-поміж низки подібних із метою підкреслення їхньої специфіки на фоні однотипних.

Художній дискурс є одним із основних джерел дослідження експресивних мовних засобів. Традиційним є погляд на експресивність та емоційність як на визначальні ознаки художнього стилю, чинники афективного впливу на читача, на його психологічний стан.

Специфіка вибору експресивних засобів у творах зумовлена ідіостилем, світоглядом та способом мислення конкретного письменника.

РОЗДІЛ 2

КАТЕГОРІЙНО-СЕМАНТИЧНА ТИПОЛОГІЯ ЕКСПРЕСИВНИХ ЗАСОБІВ ПИСЬМЕННОЦЬКОГО ІДІОЛЕКТУ

За допомогою аналізу мовних засобів експресивізації в художньому дискурсі було виявлено, що експресивність може функціонувати на будь-якому рівні мови. Це яскраво помітно в манері письма Ю. Винничука, тому дослідження експресивних мовних засобів у письменницькому ідіолекті має носити системний характер.

На основі попередніх теоретичних розробок (зокрема В. Чабаненка) ми пропонуємо універсальну класифікацію експресивних засобів у творчості Ю. Винничука згідно з рівнями мовної системи, виділивши такі експресивні засоби:

- **фонетичні** експресивні засоби;
- **словотвірні** засоби експресивізації;
- **лексичні** експресиви;
- **фразеологічні** засоби експресивного ефекту;
- **синтаксичні** експресивні конструкції.

2.1. Фонетичні ознаки експресивного слова

Теоретичні засади вивчення фонетичних засобів експресивності висвітлено в працях Л. Мацько, О. Потебні, С. Єрмоленко, А. Мойсієнко, Н. Сологуб, І. Арнольд, В. Левицького та ін.

Виокремлення пласту лексичних одиниць із фонетичними показниками експресивності базується, перш за все, на виразності, унікальності, нетиповому, оригінальному фонетичному обрамленні слова, що виражає необхідне значення.

Ми помітили, що дослідники фонетичних засобів експресивізації схиляються до думки про узгодження звучання слова з його значенням,

оскільки це найбільш сприятлива умова для реалізації експресивної функції ЛО. Поділяючи думку авторитетних фонетистів, ми переконані, що специфіка фонетичного оформлення слова як ознака повинна відобразитися й у його лексичному значенні.

Насамперед варто звернути увагу, що в романах «Танго смерті» та «Цензор снів» Ю. Винничук часто використовує **фонетичну мовну норму** 1928 року, стилізуючи таким чином мовлення персонажів відповідно до періоду, про який пише: *балькон, діаманти, індіанці, каварня, кільо, кльозет, льотерея, піаніно, сальон, сіямські, фіялка, пор.: Отже, для вас каварня привабніша за сальонові візити?* (Ю. Винничук).

Такий прийом експресивізації створює в читача враження присутності, участі в описуваних подіях, оскільки автор максимально точно намагається передати всю атмосферу обраного для свого твору хронотопу.

Ми дослідили, що одним із найдієвіших фонетичних способів експресивізації у художній прозі письменника є **емфатичне розтягування звука**, його кількісна інтенсифікація, напр.: *А то ж той дурень на всю корчму «па-ане малодо-обрий»!* (Ю. Винничук). *–Во-оди, – нарешті пробелькотав один з розбійників* (Ю. Винничук). *«Ка-а-ардіфф! Ка-а-ардіфф!» – пролунало за шибками* (Ю. Винничук).

За допомогою цього прийому автор виявляє своє ставлення до героїв, характеризує та оцінює їх та їхні дії. Водночас така фонетична інтенсифікація демонструє емоції та почуття самих персонажів.

В усіх проаналізованих текстах було виявлено велику кількість лексем із фонетичною експресивністю, до яких варто зараховувати слова зі **звуконаслідувальними та звукосимволічними основами**, у яких є такі компоненти:

– «неприємні» звуки [ж], [х], [ш], які асоціюють із «емотивністю» та «оцінністю», що мають знак «мінус»: *жалити, жаль, жалюгідний, жах, халепа, халява, шарпанина, шахрайство*, напр.: *Ще кілька кроків, і те, що я бачу, викличе в мене жах, бажання кинутися тікати* (Ю. Винничук).

– сполучення «неприємних» приголосних звуків із «неприємними» голосними [у], [и], [є]: *жебрак, жеребець, жертва, зашипіти, ошелешити, хихотіти, хура, хурдига, шелест, шельма, шурхотіти*, пор.: *Чи могла вона заради когось принести аж таку жертву?* (Ю. Винничук).

– слова з повторенням однакових складів: *гугупати, гулююкання, отетеріти, торорохнути, чимчикувати*, напр.: *Я отетерів, бо ніколи за ними не помічав таких талантів, але вони наполягали, я й погодився* (Ю. Винничук).

– «неприємні» сполуки приголосних із вібрантом [р] та звукосполукою [бр], [др], які зазвичай асоціюють із пейоративним значенням лексичної одиниці: *брехайло, бризки, бриніти, бринькати, брук, брутальний, брязкіт, дрімота, дротик, загуздратися, заздрити, збрехати, здригатися*, пор.: *Військо жене їх уперед брутальним чином* (Ю. Винничук).

– звукосполуки, що демонструють різні типи відхилень від унормованого мовлення або відтворюють фонацію динамічних, несподіваних рухів, дій та різних інших фізичних процесів: *бамкати, бубоніти, буркотіти, бурмотіти, бурчати, гупати, дзеленчати, дзижчати, дзумріти, дзюрчати, заторохкотіти, кректати, лускати, ляскати, мурмотіти, потріскувати, притрюхикати, прицмокувати, сюрчати, тріщати, форкати, фуркотіти, хухати, чвалати, цвиркати, цмокати*, напр.: *Урешті потяг притрюхикав, паротяг радісно загудів і випустив клуби пари* (Ю. Винничук).

Також до фонетичних засобів експресивізації художнього дискурсу залучають власне фонетичну особливість лексичної одиниці, яку сприймають як «фонетичний екзотизм» через її незвичне, «чуже» з погляду типової української фонетичної системи звукове оформлення.

Більшість таких одиниць – це запозичення з латинської та грецької мов. Подібні слова виявляють своєрідність фонетичної форми, що функціонує для активації експресивного значення.

Перш за все, до ознак фонетичного екзотизму належить початковий губно-зубний фрикативний приголосний [ф], наявність якого свідчить про

запозичене звукове оформлення, незвичайну форму, завдяки якій досягається експресивний ефект: *фальшування, фабрика, фантазія, фігурка, філософія, фойє, фон, фонтан, функція, фурія.*, пор.: *Наші тіні впали на стіни чудернацькими фігурами* (Ю. Винничук).

Отже, фонетичні ресурси української мови – ефективний засіб експресивізації художнього тексту. Ю. Винничук майстерно використовує ці прийоми для надання своїм творам неповторного настроєвого тла та експресивного забарвлення, чим викликає певні реакції в читача.

2.2. Словотвірні ознаки експресивного слова

До найдієвіших словотвірних механізмів експресивізації тексту належать демінутивні й аугментативні суфікси. Сутність цих морфем та їхні функційні можливості ґрунтовно досліджували відомі знавці питання експресивного словотвору української мови, серед них: К. Городенська, К. Ленець, О. Безпояско, З. Валюх, Н. Клименко, В. Грещук, Г. Сагач, І. Ковалик, А. Грищенко, В. Олексенко, Л. Родніна, Г. Семиренко, В. Токар, О. Федоренко, В. Христенко та інші.

Окрім цього, у сучасному мовознавстві науковці наголошують на тенденції використання префіксів задля формування емотивно-експресивних або оцінних значень.

Для вираження експресивного характеру тексту на словотвірному рівні Юрій Винничук часто використовує спеціальні афікси, що є притаманною рисою дериваційної системи української мови. Таким способом автор філігранно передає відтінки почуттів та переживань своїх героїв.

Наше дослідження засвідчує, що важливу роль у створенні емоційної експресивності тексту відіграють **зменшено-пестливі суфікси**, серед них найпоширенішими в мовній картині світу Ю. Винничука є такі:

- **-к-:** *годинка, зозулька, кашка, мачинка, павутинка, перинка, татко, тріщинка, хустинка, жабка;*
- **-ок-:** *гудзичок, ковточок, слимачок, чоловічок, хом'ячок;*

- **-ик-:** ангелик, глечик, горобчик, городчик, зайчик, ослінчик, пальчики, упирчик, халатик, хрестик;
- **-ц-:** слівце;
- **-ець:** хлівець;
- **-ичк(а):** вуличка, дрібничка, дурничка, запальничка, лазничка, табличка, удовичка;
- **-инк(а):** дівчинка, кришинка, сльозинка, соломинка, торбинка, травинка, цікавинка;
- **-очк-:** жіночка, збірки, квіточка, мальвочка, стервочки, фіалочка, цяточки;
- **-ечк-:** віконечко, книжечка, містечко, пачечки, пляшечка, словечко, сонечко;
- **-очок-:** голосочок, листочок, синочок, струмочок, шматочок;
- **-ечок:** вершечок;
- **-оньк-:** зіронька;
- **-еньк-:** бліденькі, гладеньке, жменька, куценькі, легенька, старенька, маленький, худенька;
- **-есеньк-:** малесенькі;
- **-усеньк-:** мацюпусенькі;
- **-ісіньк-:** байдужісінький, голісінькі, звичайнісінькі, ніякісінька, один-однісінький, однаковісінькі, протісінько, справжнісінький;
- **-уньчик-:** Лідуньчик.

На нашу думку, найчастіше демінутивні моделі в мовленні персонажів літератор вводить із метою інтимізації висловлення, напр.: *Усе життя мені не вистачало татка, і з кожним роком усе дужче, а відтак я став маминим синочком, коханою квіточкою, золотеньким горобчиком, сонечком і жабкою, хом'ячком і слимачком (Ю.Винничук).*

Інколи завдяки зменшено-пестливим формам слів можна простежити легкі ноти іронії в мовленні персонажів, пор.: *Серед цих жінок були й*

поетеси, що віддавалися йому за те, аби він не надто чикрижив їхні й без того куценькі збірки (Ю. Винничук).

Завдяки афіксам суб'єктивної оцінки в дискурсі художнього мовлення можна передати різноманітні емоційні та почуттєві відтінки: як схвалення і приязнь, так і відразу або антипатію, від ввічливості до насмішкватості тощо, напр.: *Будете дуже симпатичним упирчиком* (Ю. Винничук)

Основна ознака **аугментативних суфіксів** у мовному почерку Ю. Винничука – різко виражене пейоративно-оцінне значення. Ці морфеми характеризують персонажів відповідно до їхнього соціального статусу, дій, зовнішнього вигляду та розумових здібностей, передаючи несхвальну, негативну оцінку.

Найпоширенішими словотвірними експресивами є іменники з такими збільшено-згрубілими суфіксами:

- **-иськ(о):** *видовисько, дівчисько, дітиська, животисько, людиська, муравлисько, ножиська, побойовисько, чудисько;*
- **-ер:** *бабера;*
- **-уг(-юг):** *пилюга;*
- **-ук(-юк):** *бандюк, зміюка, кабанюка;*
- **-ур(-юр):** *ледацюра, носюра,*
- **-анин(а):** *писанина;*
- **-енці(я):** *придибенція.*

Ці суфікси, на думку З. Валюх, відіграють важливу роль як "експресивно-характеристичні засоби", оскільки "вони не тільки вказують на об'єктивну збільшеність, але й увиразнюють значення іронії, зневаги, презирства, грубої характеристики особи" (Валюх 2005, с. 164). Пор.: *Через кілька років він зі скромного фарца перетвориться на бандюка, буде кришувати крамниці, перукарні, кнайпи* (Ю. Винничук).

Значущими засобами активізації експресивного ефекту є **префікси**, хоча вони й менш характерні для мовної практики письменника. Префікси

без- та **не-** надають лексемам протилежного, пейоративного значення та вказують на брак позитивної семи в твірному слові, тим самим повністю змінюючи його семантику: *безвихідь, безвість, безглуздя, безлюддя, безпорадність, безрух, безсоння; недовіра, недоля, недосвідченість, недосяжність, нерозуміння*, напр.: *Хоча під час лету на великій висоті охоплює почуття безруху, літак дослівно висить у повітрі, і це децю вимучує* (Ю. Винничук). *Він подивився на мене з недовірою і похитав головою* (Ю. Винничук).

Вираженню найвищого ступеня вияву ознаки сприяє використання прикметникового формотворчого префікса **най-**: *найбідніший, найбільший, найближчий, найвідоміший, найглибший, найдорожчий, найдосконаліша, найзаморочливіший, найкращий, найменший, найрозпачливіший, найсистемніша*, пор.: *Ці котлети завжди були найдорожчі й найзаморочливіші з усього меню* (Ю. Винничук).

Отже, для демонстрації як позитивних, так і негативних емоцій і почуттів на словотвірному рівні в ідіолекті Ю. Винничука функціонують демінутивні, аугментативні суфікси та різнопланові префікси. Ці морфеми є формальними ознаками вияву експресивного забарвлення тексту. Меліоративні ЛО свідчать про авторове схвалення, любов, повагу, доброзичливість тощо до персонажів та їхніх дій, натомість пейоративна лексика відтворює почуття зневаги, осуду, розчарування, антипатії тощо.

2.3. Лексичні засоби реалізації експресивності

Як було зазначено раніше, лексична система – найдинамічніший шар української мови, який постійно збагачується новими лексичними одиницями, оскільки саме вони є відображенням актуальних процесів у суспільстві.

Саме тому сучасні письменники володіють невичерпним джерелом мовних засобів, за допомогою яких можна ефективно реалізувати художній замисел та вплинути на читачів. Досягнути цієї мети можна уведенням до

тексту емоційно-оцінної лексики, тож для художнього дискурсу функціонування експресивно забарвлених ЛО є типовою ознакою.

Аналізуючи романи Ю. Винничука, ми помітили, що одним із основних прийомів досягнення експресивності в його художньому мовленні є широке використання ресурсів **синонімії**.

Автор послуговується як загальнономовними, так і контекстуальними синонімами, пор.: *Я б хотів байдикувати, нічого не робити, валандатися – мати трохи втіхи від краєвиду чи від небосхилу* (Ю. Винничук). *Тому плач, ридай, сумуй, страждай, а без цього все намарне, без болю нема саторі* (Ю. Винничук).

Стилістичні синоніми детально відтворюють експресивно-оцінне значення висловлювання (позитивне або негативне), напр.: *А ще вона цими устами говорить, пашталакає, мимрить, бубонить, диркоче* (Ю. Винничук).

Письменник застосовує механізми синонімії з метою уникнення повторів та монотонності оповіді. Кожен елемент синонімного ряду детальніше виявляє суттєві ознаки явища чи поняття.

Не менш важливу роль у системі засобів увиразнення мови відіграють **антоніми**, за допомогою яких авторові вдається охарактеризувати образи, предмети чи явища на контрастній основі. Ю. Винничук вдало вводить до своїх текстів стилістичні антоніми, пор.: *Львів манить до себе і водночас віддаляється, закохує і зраджує, продає себе, не продавши* (Ю. Винничук). Функціонуючи як зіставлення, лексеми, що знаходяться в антонімічних стосунках, допомагають порівнювати різні факти та поняття.

У досліджуваних творах Ю. Винничука експресивну функцію найбільшою мірою виявляє **розмовно-побутова лексика**, яка вживається для характеристики персонажів, насичує образність, забезпечує колорит розмовності, робить виклад більш виразним.

Група таких лексем переважно представлена іменниками та дієсловами: *гульвіса, гультіпаки, чувак, балдіти, втелюцтитися, втулити, тегнути, додовбати, дудлити, заgrimіти, запроторити, збадати, лупанути,*

молоти, попертися, прителіпати, припертися, ушитися, чикрижити, чкурятти, швендяти, пор.: Одне слово, перебивався я з табаки на тютюн, аж поки не втелющився в таку історію, що загримів до буцегарні надовго (Ю. Винничук).

Розмовно-просторічні лексеми, які використовує автор, створюють фамільярно-розмовний або ж просторічно-лайливий відтінок мовлення, надають негативно-соціальної чи іронічно-жартівливої характеристики персонажів. Такі ЛО вживаються як стилістичний засіб із метою передання зневажливого, іронічного, інколи різко негативного ставлення до зображуваного.

Цей клас слів у творчості Ю. Винничука наповнений іменниками: *бевзь, бищюри, вертихвістка, дурбецало, здохляк, йолоп, курдупель, невдахи, недорайда, нероба, нехлюй, пройдисвіти, упиряки, шльондра, штурпак, циганва*; прикметниками: *дурний, тупоголовіта* дієсловами: *верещати, вовтузитися, колошкати, лигати, петрати, пробамкати, роздуплитися*, напр.: *Я згадав про неї, маючи чистий і щирий намір учинити добро сусідці, але розумію, що ніхто мого пориву не сприйме саме так, бо я ж нероба, пройдисвіт, гультяй (Ю. Винничук).*

Було досліджено, що Юрій Винничук уживає велику кількість **діалектних мовних одиниць** із метою типізації мовлення персонажів, характеристики їхнього мовлення та акцентування на мовному забарвленні зображуваного. Серед проаналізованих діалектизмів можна виокремити такі лексико-семантичні групи:

- назви предметів побуту: *бюрко* (письмовий столик), *гальба* (кухоль), *гесици* (дрібнички), *громниця* (свічка), *кохля* (черпак), *майхер* (ніж), *накаслик* (нічний столик), *ровер* (велосипед), *фотель* (крісло), *шилдь* (вивіска), *шмінка* (помада), пор.: *Біля ліжка на накасliku стояли громниця і карафка, мабуть, з наливкою, два келихи і мисочка з родзинками (Ю. Винничук).*

- найменування одягу: *анцуг* (костюм), *манкет* (манжет),

маринарка (піджак), *мельоник* (капелюх), *мешти* (черевики), *шляфрок* (халат), напр.: *Тому зів'яла троянда в петлиці маринарки мене вже не здивувала* (Ю. Винничук).

- назви продуктів та страв: *книдлі* (варені пиріжки), *каляфйор* (цвітна капуста), *шпондер* (копчена свинна грудинка), *зуна* (суп), *парівки* (сосиски), *прецлі* (печиво), *росіл* (м'ясний бульйон), пор.: *То той шпондерок, жи ви його перед Великоднем вудили?* (Ю.Винничук).

- дієслова на позначення різних видів діяльності: *гамцяти* (їсти), *куцатися* (боятися), *пендзлювати* (іти), *пуцувати* (чистити), *райдувати* (їздити), напр.: *Ні, я більше райдував по рестораціях і займався дамами* (Ю. Винничук).

Ми помітили, що письменник активно послуговується **російськомовними варваризмами**, які зберігають своє первинне фонетичне звучання й форму.

Із нашого погляду, такі лексеми стають стилістичними засобами негативної оцінки, відображають російський мовний простір, найчастіше створюють негативний сатиричний ефект.

Переважно це зумовлено змістовою специфікою творів, й автор уживає такі ЛО, щоб імпліцитно висловити своє ставлення до фактів, подій, персонажів тощо, пор.: *Я ніяк не міг до всього цього звикнути! Наші шинці перетворилися на катлети, битки й кармонадлі на атбівниє, зуни на супи, росіл на бульйон, юшка на уху, вушка на пельмені, пироги на вареники, салата на салат, млинці на оладьї, налисники на блінчікі, каляфйор на цвітну капусту, пора на порей, румбарбар на рєвень, агрест на крижовнік, узвар на компот... Голову можна було зламати. А до того ще треба пам'ятати, що плац – це тепер пальто, маринарка – піньджак, штани – бруки, а блузка – кофта... (Ю. Винничук).*

Окрім цього, експресивно обґрунтованими в мовленні героїв романів Ю. Винничука є варваризми з мови **їдиш**, напр.: *а гіт* (добре), *мамзер* (незаконнородженний), *мішігін* (про дурну людину), **полонізми**, пор.: – *Не*

руб геци – з твого писка відаць Львув! (–Будь серйозним, твоє обличчя – це обличчя Львова!) (Ю. Винничук).

Також наше дослідження продемонструвало, що тексти Ю. Винничука, зокрема «Лютеція» та «Цензор снів», містять певну кількість **сленгізмів**, тобто лексичних одиниць молодіжного жаргону: *балдіти, втріскатися, заколуп, западло, зашибись, здибати, класний, левий, попертисся, роздуплитися, фігня чувак*, напр.: *А я балдію коло телевізор, обнявши подушки* (Ю. Винничук). Використання сленгу створює атмосферу зближення з читачем, сприяє встановленню довірливих «стосунків» із автором.

Отже, основними лексичними експресивними засобами впливу в мовному світі Ю. Винничука є розмовно-побутові та розмовно-просторічні лексеми, діалектизми й варваризми, за допомогою яких автор доносить до читацької аудиторії почуття, а також емоційні варіації змалювання явищ, фактів, ситуацій, героїв тощо.

Ці елементи мовної експресії збагачують тексти, надаючи їм барвистої образності та сприяють створенню гумористичного або іронічно-сатиричного враження.

2.4. Фразеологічні засоби експресії

Про визначний потенціал фразеології як потужного інструменту експресивності у своїх розробках зазначають Л. Авксентьєв, Л. Щербачук, В. Чабаненко, І. Білодід, Ю. Прадід, А. Супрун, Л. Скрипник, В. Ужченко та ін. Фразеологічний фонд мови репрезентує культурно-національну свідомість народу, закладену багато століть тому.

Як слушно зауважують науковці-філологи, експресивні можливості фразеологізмів досить потужні. Тож саме тому, на нашу думку, українські письменники-постмодерністи у своїх текстах часто вдаються до використання різноманітних ФО. У своїй прозовій творчості Ю. Винничук так само активно використовує фразеологічні багатства рідної мови.

Проаналізувавши художні тексти автора, нам вдалося виявити, що в мовній практиці Ю. Винничука **розмовно-побутові ФО** є найпоширенішим засобом експресивізації на фразеологічному рівні:

- *баки забивати* – нав’язливо відвертати чиюсь увагу від кого-, чого-небудь розмовами;
- *бачити світло в кінці тунелю* – сподіватися на успіх після тривалої справи;
- *бити байдики* – ледарювати, не працювати;
- *бити бомки* – ледарювати, марнувати час;
- *біла ворона* – про незвичайну людину або явище;
- *дати драла* – швидко втекти;
- *дати дьору* – швидко втекти;
- *заливати голодні кавали* – обманювати;
- *зиркати / дивитися вовком* – виявляти вороже ставлення;
- *зійти на пси* – занепасти;
- *мов Пилип з конопель* – невчасно, недоречно щось зробити;
- *не мати зеленої тямі* – не знати чогось;
- *папільотки на голові крутити* – морочити голову;
- *пахне смаленим* – загрожує небезпека;
- *піймати на гарячому* – викрити когось, застати за злочином;
- *піти за вітром* – зникнути;
- *покласти голову* – загинути в боротьбі;
- *пуститися берега* – занедбати себе, втратити поміркованість у діях та вчинках;
- *пхати свого носа* – втручатися не у свою справу;
- *скалити зуби* – насміхатися;
- *спілкуватися на мигах* – спілкуватися без слів за допомогою жестів, знаків;

- *тримати носа за вітром* – змінювати свої погляди, пристосовуватися до обставин.

Переважно розмовно-побутові фразеологічні одиниці виконують у тексті функцію мовної характеристики персонажів, напр.: *Утрійку бити бомки найприємніше* (Ю. Винничук). *Я мусив грати вар'ята і робити все те, що й вони, щоб не видаватися білою вороною* (Ю. Винничук). *...я мав лише два дні, аби відшукати Томашевича, хоча не мав зеленої тьми, де його шукати...* (Ю. Винничук).

Деякі розмовно-побутові фразеологізми, які вживає письменник у своїх романах, походять з інших мов, проте ці одиниці вже давно асимілювалися й міцно вкорінилися у фразеологічному складі української мови:

- *смалити халяви* (із польської мови) – залицятися;
- *тертий калач* (із російської мови) – досвідчена людина;
- *тримати писок на замку* (із російської мови) – мовчати, не видавати таємниць.

Такі фразеологізми в тексті виконують, перш за все, функцію мовного викриття та яскраво характеризують героя, пор.: *Найбільше мені подобалося смалити халяви до молодих удовичок* (Ю. Винничук).

Оскільки Ю. Винничук є носієм живого говіркового львівського мовлення, його індивідуально-авторський стиль рясніє колоритними діалектними **фразеологізмами**, зокрема, це помітно в романах «Танго смерті» та «Цензор снів»:

- *балабухи дати* – побити;
- *вробити в яя* – обманути;
- *грати вар'ята* – удавати людину, яка нічого не розуміє;
- *тібати в цинадри* – не звертати уваги;
- *заливати голодні кавали* – обманювати;
- *розводити церигелі* – поводитися манірно;
- *фацки дати* – побити;

- *фуня траскати* – вихвалитися, чванитися;
- *шмергля робити* – обманювати когось;
- *шпагат ковтнути* – бути гоноровим;
- *штами тримати* – бути в дружніх стосунках.

Завдяки цьому різновиду фразеологізмів автору вдається сформулювати цілісні уявлення про дійсність, до якої він запрошує читача, напр.: *То не будемо розводити церигелів. Ми здогадувалися, до чого все йде* (Ю. Винничук).

Трансформовані фраземи, у яких автор замінює один чи декілька елементів, зокрема на одиниці діалектного мовлення, є відображенням особливостей авторського стилю Ю. Винничука:

- *груба риба* (замість велика риба) – поважна, впливова особа;
- *два мешти пара* (замість два чоботи – пара) – схожі між собою, варті одне одного.

У мовній практиці Ю. Винничука подібні фразеологізми створюють самобутній колоритний простір його текстів саме за рахунок уведення до структури ФО діалектних лексем, пор.: *Шось підказує, жи ми з тобов два мешти пара, не?* (Ю. Винничук).

Трансформовані ФО є важливими засобами досягнення експресивно-емоційної змістовності тексту, вони мають виразну прагматико-стилістичну настанову в художньому творі: уживаються, аби збуджувати в читача нові емоції, оцінне ставлення, асоціації та культивувати його творчу уяву.

Використання фразеологізмів у трансформованій формі сприяє виникненню нового допоміжного оцінного елемента в семантиці фразеологічної одиниці або підвищенню ступеня інтенсифікації оцінки, що була раніше закріплена за ФО.

Книжні фразеологізми мають високий ступінь експресивності, але, як правило, трапляються рідше, аніж інші види фразеологічних одиниць:

- *берегти як зіницю ока* – пильно зберігати, старанно доглядати,

охороняти що-небудь:

- *манна з неба* – те, що дається легко, без зусиль.

У текстах постмодерніста Ю. Винничука подібні ФО мають посилене експресивно-стилістичне забарвлення та стають справжньою окрасою творів, напр.: *Оце, кажучи, таємний документ, за яким мене послали, Левко його беріг, як зіницю ока* (Ю. Винничук).

Отже, у художньому дискурсі фразеологічні експреси ви переважно виконують дві функції, а саме: зображувально-емоційну та зображувально-змальовальну. За допомогою першої автор виявляє свої почуття, ставлення до подій, фактів, явищ та викликає необхідні емоції в читацької аудиторії.

Зображувально-змальовальна роль фразеологізмів забезпечує наочність у демонстрації думок і почуттів, які літератор намагається передати у формі образних уявлень.

2.5. Засоби експресивного синтаксису

Стилістичні можливості синтаксичних конструкцій досліджували В. Виноградов, Ш. Баллі, І. Білодід, О. Потебня, О. Пешковський, Г. Винокур, Л. Булаховський, О. Шахматов, та ін.

У 60-х рр. ХХ ст. у мовознавстві з'являється нове спеціальне поняття «експресивний синтаксис», але, незважаючи на багаторічну історію цього терміну, сама сутність експресивного синтаксису донині залишається неточно окресленою.

Варто зауважити, що ступінь експресії на синтаксичному рівні вчені трактують як групу стилістичних або риторичних фігур або ж як систему механізмів образності в художньому тексті.

Головними синтаксичними активізаторами експресивності художнього мовлення вважають речення, різні за метою висловлювання та емоційним забарвленням: питальні, спонукальні та окличні.

Питальна реченнєва конструкція в художніх текстах Ю. Винничука слугує як міркування, припущення. За допомогою цього засобу автор робить

акцент на важливих проблемах, пошквалює увагу читача. Найвищим ступенем експресивності володіють риторичні запитання, напр.: *Чи я коли-небудь вивчу цю інтонацію? Чи потрафлю в цей ритм? А може, мені це здається?* (Ю. Винничук).

Уживаючи **окличні речення**, дуже часто автор дає певну оцінку своїм персонажам або їхнім діям (це може бути вияв захоплення, презирства, жалю, іронії тощо), пор.: *Фантастика! Кат виявився майстром хірургічної справи! Так акуратно, так делікатно вирізати серце!* (Ю. Винничук).

Спонукальні синтаксичні конструкції мають значення наказу, вимоги, волевиявлення, заклику, побажання тощо. Більшість таких синтаксичних одиниць окличні, що надає висловлюванню ще більшого експресивного значення, напр.: *Негаймо припиніть! Відповідайте на питання!* (Ю. Винничук).

У словесній манері Ю. Винничука питальні, спонукальні й окличні речення мають значний експресивний потенціал, вони передають широкий спектр почуттів та емоцій, закликають до дії, висловлюють ставлення персонажів та самого автора.

Ще одним засобом експресивізації в мовній картині світу Ю. Винничука є **звертання**. Основне завдання цього компонента – зосередження уваги читача на словах автора та вираження суб'єктивного ставлення й емоційної характеристики, пор.: *Сервус, хлопаки!* (Ю. Винничук) *Здорова була, стара!* (Ю. Винничук) – *А-а, то ти, шельмо!* (Ю. Винничук).

Письменник також використовує риторичні звертання, які не передбачають отримання відповіді, а є стилістичним елементом для емоційного змалювання подій та почуттів персонажів, напр.: *Боже, то лише я одна така дурна?* (Ю. Винничук); *Не покидай мене, моя самотносте, не покидай, моє останнє слово буде словом подяки тобі* (Ю. Винничук).

Своєрідними синтаксичними засобами експресивізації тексту також є **вставні слова**. Саме вони допомагають автору деталізувати свою думку,

надати висловленню більшої емоційності. Найпоширенішими є вставні слова, що виражають:

- упевненість чи невпевненість: *безперечно, дійсно, здається, звісно, либонь, мабуть, може, можливо, напевно, очевидно, правда*, пор.: *Оцінила, мабуть, усю вагомість моєї писанини* (Ю. Винничук);
- емоційну оцінку висловлювання: *на жаль, на диво, на щастя*, напр.: *Ірма його слів, на щастя, не чула* (Ю. Винничук);
- послідовність викладу думок: *врешиті-решит, зрештою, наприклад, отже, по-перше*, пор.: *Мені ніхто не телефонував, зрештою, я мало кому повідомив свій номер* (Ю. Винничук);
- джерело повідомлення: *мовляв, кажуть, на думку*, напр.: *Мовляв, готовий попрацювати для історії міста* (Ю. Винничук);
- активізацію уваги: *знаєте, зрозумій, уявіть собі, послухайте*, пор.: *Знаєш, недавно мене сильно зденервував мій рідний тесть* (Ю. Винничук).

Нанизування **однорідних членів речення** – виразний засіб досягнення експресивності. Це один із найдієвіших ускладнювальних компонентів, які зазвичай функціонують як стилістичні прийоми та розширюють семантичне поле й синтаксичну організацію речення, пор.: *То однаково, що дивитися на свят очима бджоли, або вивірки, або сойки, або інфузорії, яка, здається, й не має очей* (Ю. Винничук).

Найпродуктивнішою в текстах Ю. Винничука виявилася модель із кількома присудками, зосередженими навколо одного підмета, напр.: *Отож він викрав печатку в настоятеля і виготовив папір, що начебто він священник ордену й може пошлюбити, висповідати, похрестити дітей, запричацати й поховати* (Ю. Винничук). *Львів манить до себе і водночас віддаляється, закохує і зраджує, продає себе, не продавши* (Ю. Винничук).

У досліджених творах яскравим експресивним засобом увиразнення тексту є **повтор**, або **редуплікація** ідентичних за семантикою елементів, що

динамізує художнє мовлення, емоційно підкреслює, вияскравлює основну думку.

Серед усіх типів повтору найбільш промовистим в експресивному плані є лексичний повтор словоформи або спільнокореневих слів, який використовується для виділення та акцентування на певній ідеї, інформації тощо, напр.: *Інколи прокидаюся серед ночі і кричу... кричу щось невиразне, безглузде... саме те, що кричать в шаленому зударі з ворогом... коли криком своїм прагнеш його ошелешити...* (Ю. Винничук).

Наше дослідження підтвердило, що використання редуплікації замінює стилістично нейтральний характер конструкції на експресивний, утворюючи стилістично значущу побудову: повторюваний компонент потрапляє у синтаксичний і смисловий фокус, пор.: *Несподівано в поле мого зору потрапила Рита, вона стояла біля колони, оплетеної орхідеями, з келихом шампанського, і сама була, мов орхідея, і уста її були, мов орхідея, і квітка орхідеї яскріла в її волоссі* (Ю. Винничук).

Отже, синтаксичні засоби експресивізації є універсальними компонентами побудови всіх художніх текстів, однак вибір засобів експресивного синтаксису ґрунтується на основі творчої особистості автора.

Синтаксичними активізаторами експресивності в мовній картині світу Ю. Винничука є окличні, питальні, спонукальні речення, повтор, різні ускладнювальні компоненти інфраструктури речення (звертання, вставні слова, однорідні члени), за допомогою яких автор виражає свою емоційну оцінку до зображуваної дійсності та змушує сконцентрувати увагу для глибшого сприйняття та розуміння текстів.

Висновки до розділу 2

Дослідивши мовні засоби творення експресії на матеріалі художніх текстів Ю. Винничука, ми можемо зробити висновок про те, що автор використовує експресиви всіх рівнів мовної системи й майстерно вводить їх

до своїх творів. Виокремлення цих прийомів та їхнє впорядкування дають змогу глибше пізнати механізми художнього мови.

Підставою для виокремлення мовних одиниць із фонетичними ознаками експресивності є, насамперед, атиповість, винятковість звукового оформлення слова, яке у свою чергу є носієм відповідного значення.

Найбільш ефективними для художнього дискурсу Ю. Винничука виявилися лексеми зі звуконаслідувальними та звукосимволічними коренями, які містять різноманітні компоненти, а також фонетичні екзотизми та використання архаїчної фонетичної мовної норми.

Емотивно-оцінні словотвірні одиниці в проаналізованих творах виражають позитивне чи негативне ставлення до зображуваних подій, героїв тощо. Найбільш уживаними та результативними в експресивному аспекті, на нашу думку, є демінутивні суфікси, які передають зменшено-пестливу семантику ЛО.

Найпродуктивнішим засобом експресивізації тексту вважаємо емоційно-експресивну лексику, серед якої варто виділити розмовно-побутові та розмовно-просторічні лексичні одиниці, діалектизми, сленгізми та варваризми. Вони надають літературним творам образності та інтенсифікують враження від прочитаного. Окрім цього, письменник активно використовує багатства синонімії як одного із джерел експресії.

Також для створення емоційного впливу у своїй прозі письменник активно задіює фразеологічний рівень експресії, за допомогою чого створює легкий гумористичний чи, навпаки, викривальний іронічно-сатиричний ефекти. Розмовно-побутові фразеологізми домінують у художньому мовленні Ю. Винничука та виконують функцію оцінки та характеристики персонажів.

Вивчення засобів експресивного синтаксису в романах Ю. Винничука, дає змогу стверджувати, що найвиразнішими серед них виявилися окличні, питальні, спонукальні речення, вставні слова та конструкції, звертання, повтор (редуплікація) та незакінчені речення.

РОЗДІЛ 3

ФУНКЦІОНУВАННЯ ЕКСПРЕСІВІВ У МОВОТВОРЧОСТІ

ЮРІЯ ВИННИЧУКА

Невичерпним джерелом творення експресії в сучасному художньому дискурсі є тропи та стилістичні фігури, що виникають у результаті використання слів та виразів в образно-переносному значенні та надають текстам ще більшої жвавості, новизни, своєрідності. Ці прийоми формують екстраординарні образи, передають широкий спектр емоцій, оцінок та почуттів автора.

Свого часу теоретичні напрацювання у сфері тропіки розробили О. Потебня, І. Гальперін, С. Ільїнський, О. Мороховський, О. Веселовський та ін. Наукові розвідки З. Дубинець, Г. Шаповалової, І. Кузьменко, Т. Миронової, Н. Сологуб, С. Єрмоленко, Т. Коваль стали значущими для української лінгвістики.

Учені вивчали тропи й стилістичні фігури з аспектів їх граматичного вираження, структурного оформлення та семантико-стилістичних особливостей. Мовознавці досліджували специфіку функціонування стилістем у художньому, публіцистичному, науковому та розмовно-побутовому стилях. Проте питання використання стилістичних засобів і тропів у художньому дискурсі залишається актуальним та перспективним і на сучасному етапі розвитку лінгвістики.

Із-поміж різноманітних стилістичних фігур у мовній картині світу Ю. Винничука було виявлено такі: еліптичні та парцельовані конструкції, градацію, замовчування, рефрен, інверсію, тавтологію.

Окрім цього, тропи, а саме: порівняння, метафори, епітети, персоніфікація та перифраз – є важливими стилістичними елементами творчої манери митця.

3.1. Епітет, метафора та персоніфікація як інструменти досягнення експресивності

Найбільш вираженим ступенем експресивності володіє **епітет** (художнє, метафоричне або метонімічне означення) – слово чи словосполучення, що описує явище крізь призму індивідуального бачення та має інтенсивну експресивну, оцінну й образну насиченість.

Найхарактернішою функцією епітета є вираження особистого та оцінного ставлення до зображуваного, підкреслення основної характеристики певного поняття чи явища, пор.: *Теплі, шовкові вечори осені він любив особливо, вони закутували його в сизі спомини, він купався в них, як у літеплі* (Ю. Винничук).

Авторський стиль Ю. Винничука рясніє оригінальними та промовистими епітетами: *темні розчухрані ялиці, зловісний шепіт, важкі олив'яні хмари, незаймана тиша, запах розімлілих розлізлих ягід*, напр.: *Я проходив поміж ятками й роззирався на боки, мені приємно було побачити знову цей барвистий розсміяний світ* (Ю. Винничук). *Він подивився на мене уважно своїм гострим свинцевим поглядом і промовив...* (Ю. Винничук).

Головною ознакою епітетів у художньому дискурсі є оцінність: слушно вжите метафоричне означення формує в читача бажаний для автора образ та враження, пор.: *Раптом звідкись ізбоку вигулькує висока струнка панна з розпушеним вогняним волоссям, виразні чорні очі дивляться на мене з цікавістю, ділові вуста розкриваються, оголюючи рівенькі зубчики, і лагідний теплій голос промовляє: «Я вас проведу» (Ю. Винничук).*

Окрім цього, за допомогою доречних епітетів автор створює викривально-іронічне забарвлення образу, створює ефект насмішки, напр.: *Тепер дивилася на мене своїми маленькими свинячими очками, які зраджували одне: в цей момент в її організмі відбувається тотальне винищення нервових клітин, вони там гинуть тисячами. На голові колосилася доволі убога вилиняла рослинність* (Ю. Винничук).

Епітет – стилістично марковані атрибути, які дозволяють автору надати

слову нового значення або смислового відтінку, підкреслити визначальні риси персонажів, додати самобутності тексту та повною мірою втілити письменницький задум у реальність.

Метафора – один із традиційних різновидів тропів, який виникає в результаті перенесення ознак одного предмета або явища на інший, підставою для чого є подібність (наприклад, за кольором, розміром, формою, функцією тощо) порівнюваних об'єктів, суб'єктів, явищ тощо.

Саме цей троп допомагає пізнавати нові характеристики предметів, сприяє формуванню нової експресивної лексики. Основним призначенням метафори в тексті є образотворення, що сприяє увиразненню характерних ознак художнього образу.

У проаналізованих романах Ю. Винничука нам вдалося виокремити декілька груп метафор, в основі яких – подібність:

1. За якісними ознаками та сутністю предметів і явищ: *вибух почуттів, розбите серце, лабіринти версій, мертва тиша, солодкий сон, тісні рамки сновидінь, фонтан емоцій та дорікань, хвиля неприємного болю, пор.: Але я не шкодую, навпаки – відчуваю неймовірну вдячність тим, хто його розбивав, бо розбите серце – неймовірний дар...* (Ю. Винничук).

2. За дією: *верби скриплять над водою, думки атакують мозок, каміння переминає дорогу, клекоче життя, мета подорожі вкрилася імлою, місто міняло обличчя, повітря мріло, спека забивала подих, страх б'ється в грудях, шепіт обволікує з усіх боків, обпікав сади жовтогарячий дощ сонця, напр.: Місто міняло своє обличчя упродовж дня до невпізнання* (Ю. Винничук). *Місяць грав роль співчутливого супутника* (Ю. Винничук).

3. За властивостями і зміною стану об'єктів матеріального світу: *переламаний хребет осені, снопи сонячного проміння, рясний пилок сну, скисле молоко світанку розлилося, пор.: Щойно, коли скисле молоко світанку розлилося надовкіл, усе вляглося, чорні сили відступили, і Рута змогла трохи поспати* (Ю. Винничук).

Ю. Винничук, як справжній майстер слова, нерідко вживає цілі

метафоричні речення, напр.: *Прохолода вирізьблювала простір, свіжість повітря п'янила...* (Ю. Винничук).

Особливого спалаху емоційності та виразності тексту надають метафоричні конструкції з негативно-оцінним та іронічним забарвленням, пор.: *Був брудний і зашмарканий ранок, що гучно кахикав у ринвах, стогнав у димарях і тулився до брам, наче жебрак* (Ю. Винничук).

Персоніфікацію кваліфікують як один із різновидів метафори. В основі цього тропейчного засобу – перенесення ознак чи властивостей з істот на неістот, тому більшість лінгвістів використовують також терміни «олюднення», «одухотворення», «оживлення».

Персоніфікація формує нестандартні, на перший погляд, неочікувані художні образи, напр.: *Старий триповерховий будинок на Клепарівській зберігав ще свої довоєнні запахи, які цупко в'їлися в облуплений тиньк, у порепані підвіконня і рами, рипучі сходи, які на кожен крок відгукувалися жалібним стогоном, — о, вони стільки бачили на своєму віку, їх топтали німецькі солдати, шукаючи євреїв, їх топтали чекісти, вистежуючи підпілля, а потім під цівками автоматів і ті, і тамті виводили когось на страту, і сходи співчутливо стогнали, і схлипували, і кашляли...* (Ю. Винничук)

Отже, метафоризація та персоніфікація є дієвими засобами збагачення мовного простору тексту, основними їхніми функціями є асоціативна та естетична. Виразні метафоричні конструкції допомагають автору висловити свою оцінку зображуваному, виділити найважливіші ознаки предмета, надати текстам динамічності, жвавості, роблять текст більш захопливим і привабливим для читача. Персоніфікація сприяє формуванню нешаблонних образів та відображає оригінальність авторського мислення.

3.2. Порівняння та перифрази в художньому дискурсі

Порівняння – один із найпростіших, проте найбільш продуктивних засобів тропіки. Саме його загальна зрозумілість та надзвичайна поширеність

зумовлюють активне використання цього стилістичного засобу в художніх творах. Він виконує важливу роль у виділенні ключових ознак предметів чи явищ, доповненні природи слова та формуванні у свідомості читача яскравого образу.

Художній дискурс – унікальне креативне тло для найвиразнішого застосування порівнянь, оскільки в письменника є змога використовувати весь комплекс функційних можливостей цього тропу та порівнювати все, а саме: фізичне і духовне, конкретне й абстрактне тощо.

Іронічної або навіть сатирично-викривальної атмосфери оповіді письменник також досягає за допомогою порівняння, при цьому активно залучаючи інші засоби створення експресії: лексичні, синтаксичні та ін.

Найбільш яскравими в мовотворчості Ю. Винничука є синтезовані з метафорами порівняння, які мають особливий ступінь експресивності. У романах письменника ми виділили такі групи порівнянь:

1. Порівняння із зоонімним компонентом:

- *Краух дер їх, мов лис курей...*(Ю. Винничук).
- *...а фордансерки у своїх барвистих з позлітками сукнях змахували крильцями, немов райські птахи...*(Ю. Винничук).
- *...але зате букви випірнали з його глибин, наче дивовижні риби...*(Ю. Винничук)
- *Кельнери снували, наче бджоли...*(Ю. Винничук).
- *Палац не втратив своїх приваб, вже здалеку він визирав, наче білий лебідь...*(Ю. Винничук).
- *Жінка кричала несамовито, мов поранений звір*(Ю. Винничук).

2. Порівняння-характеристика фізичних властивостей предметів, явищ тощо:

- *...легенька, мов пух, біла, наче Господня борода, і кров її біла, як молоко, хоч і гірка* (Ю. Винничук).
- *Книга була важка, як сім смертних гріхів* (Ю. Винничук).

- *На одному кінці льоду громадилися високі конуси цурку, наче снігові вершини Гімалаїв (Ю. Винничук).*

3. Порівняння-характеристика людської поведінки та дій загалом:

- *Пані Аліна виплила до покою, мов королева, у розкішному білому халаті з золотим тисненням (Ю. Винничук).*

- *Він випростав свої довгі пальці й поворушив ними так, ніби перебирав клавіші (Ю. Винничук).*

- *Гості увійшли таким рішучим кроком, ніби заходили не до бенкетної зали, а до приміщення штабу (Ю. Винничук).*

- *Амалія натомість стояла штивна, наче статуя Мелюзини на Ринку (Ю. Винничук).*

- *Навіть маки упізнали її і повернули свої роззявлені пелюстки до скрипки, наче соняхи до сонця (Ю. Винничук)*

Отже, порівняння, як стилістема з потужним експресивним потенціалом, окрім власне номінативної функції, у письменницькому дискурсі виконує роль оцінювальну. За допомогою порівнянь автор вдається до оригінальної портретної характеристики персонажів, влучно передає їхній фізичний стан, дії.

Стилістична важливість та функція порівнянь полягають в експресивності та емоційній інтенсифікації монолітних художніх образів, створюваних на основі асоціативного порівняння.

Кількісний показник **перифраз** у проаналізованих текстах невисокий, однак нам вдалося виділити яскраві перифрастичні звороти. У їх основі – акцентування на конкретній видільній властивості особи, предмета чи явища, що передбачає їх легке потрактування.

Звісно, вагому роль у процесі розуміння перифраз відіграє контекст, допомагаючи правильно розкрити зміст висловлювання, пор.: *І ось нарешті капелюшки (авт. – дами в капелюхах) розходяться у різні боки і розчиняються серед яток Ринку* (Ю. Винничук).

Перифрастичні конструкції передають авторове ставлення до того, про що йде мова, найчастіше – це емоції іронічно-викривального плану, напр.: *А цей чоловік не хто інший, як я, і за п'ять хвилин мене рівно три роки мого перебування у цьому чудовому виховному закладі* (авт. – в'язниця) (Ю. Винничук). *Спогади про «просвітянську роботу»* (авт. – гультайство) *неодмінно викликали дружній сміх* (Ю. Винничук).

Також нерідко перифрази свідчать про негативне ставлення до певних фактів, явищ, подій, про які автор воліє писати завуальовано, таким чином спонукаючи читача до самостійного осмислення, пор.: *Чи не можна мені отримати посвідку фольксдойче і виселити з моєї хати червоних пришельців* (авт. – більшовики) (Ю. Винничук).

Отже, перифрастичні текстотвірні елементи в художньому дискурсі виконують роль оцінки й характеристики, також вони фігурують як дієвий засіб лаконічності думки та вираження авторового ставлення до змісту висловлювання.

3.3. Стилiстичні фігури як активізатори експресивного ефекту

Стилiстичні фігури є результатом свідомого вибору автора, навмисного розрахунку, що має на меті вплинути на читацьку аудиторію. Ці засоби мають розмаїтий функційний потенціал: індивідуалізують або типізують мовлення, виділяють певні слова або окремі частини фрази, найбільш значущі у смисловому плані, виконують композиційну роль емоційного увиразнення тексту тощо.

Досягнути значного інтонаційного та емоційного нарощення або зниження в художніх текстах Ю. Винничуку вдається за допомогою **градації**, яка полягає в поступовому нанизуванні однотипних синтаксичних компонентів.

При **висхідній градації** стилістичний ефект збільшується, стає інтенсивнішим, створюючи наростання емоційної та смислової ознаки, пор.: *Вершник спішився, мухи шаленіли, кроки наближались* (Ю. Винничук).

Перший келих знімав цілоденну напругу, другий — вивільняв думки, зривав з них усі кайдани, і тоді перо його починало літати по паперу, мов навіжене (Ю. Винничук).

Експресивного спадання семантичне значення елементів в синтаксичних конструкціях зазнає при **низхідній градації**, за рахунок якої формується враження суму та розчарування, напр.: *А потім настає осінь, і все осипається... усе марніє, жовкне, скручується, стає таким буденним і одноманітним... Усе байдуже (Ю. Винничук). Я підходжу до умивальника і змиваю обличчя від сліз і сну, змиваю погляд її очей, змиваю подих її вуст, тільки її вуст, тільки розпачу я не годен змити (Ю. Винничук).*

Потужні експресивні можливості в ідіостилі Ю. Винничука виявляють **парцельовані конструкції**. Це сегментування цілісної синтаксичної структури на окремі частини, функціонування її в кількох інтонаційно-змістових мовленнєвих одиницях, які розташовані одна за одною після крапки або знака оклику (роздільної павзи), пор.: *А далі як дасть по крижбантах! Тим своїм маленьким кулачком! Тими своїми тонюсінькими палюшками! І хто б подумав, що він на таке здатний? Але то кампа! (Ю. Винничук).*

Парцеляція є стилістичним механізмом, за допомогою якого автор здатен передати приховану, індивідуалізовану інформацію або ж виділити важливе, те, на що читачеві варто звернути увагу, напр.: *Є один багатий чоловік, мільйонер. А в нього — кохана доця. Щойно заміж вийшла (Ю. Винничук).*

У мовній традиції письменника широко побутують парцельовані конструкції, які виражають заклик, наказ, прохання, спонукання до дії тощо. Їх вимовляють з окличною інтонацією, тому й кваліфікують як власне окличні речення, пор.: *Перестань! Кинь цю писанину! Глянь довкола! Який чудовий вечір! Як пахне матіола! Подивися, штурпаку, на зорі! Прислухайся до сюркоту коників і кумкання жаб! Націди собі вина, вийди на балкон і пий до зірок (Ю. Винничук).*

Конструкції з парцеляцією несуть глибоке смислове, акцентуальне та інтонаційне навантаження, вони містять прихований сенс висловлювання, а тому стають семантично ємними й особливо виразними. Основне призначення цього прийому – надати оповіді динаміки, навмисно порушуючи звичні мовні моделі з метою емпатичного підкреслення певних слів.

Замовчування в стилістиці представлені як обірвані речення. Письменник навмисно не закінчує своєї думки, аби в читача була змога самостійно збагнути, про що йде мова, домислити якісь факти, які автор свідомо замовчував.

Такі незакінчені речення в текстах письменника передають переважно оцінну конотацію, різнобічно характеризують образи персонажів. Прозаїк використовує такі конструкції, щоб наголосити на невпевненості героїв, особливостях їхніх характерів, напр.: – *Але... але... – потер чоло Йосько. – Хіба то буде по-лицарськи* (Ю. Винничук).

Замовчування як художній засіб часто передає напружений психологічний стан героїв, зокрема свідчить про почуття страху, тривоги, пор.: *Щось мені здалося... там у куцах... о, видите?.. там... у тих куцаї бухпану... біля того-о білого хреста... щось там шурхотіло...* (Ю. Винничук).

Цю художню фігуру використовують для вираження незавершених міркувань персонажів, напр.: *Коли я це пишу, за вікнами весна, у повітрі чується щось тривожне, і мені хочеться, аби ця весна не закінчувалася ніколи...* (Ю. Винничук).

Замовчування та повтор у поєднанні створюють ефект недомовленості, таємничості, пор.: *Одне слово, прилітає і розповідає, що познайомилася з кимсь таким... таким... таким...* (Ю. Винничук).

Ще одна стилістична фігура, притаманна художньому мовомисленню письменника, – **інверсія**. Вона ґрунтується на порушенні прямого порядку слів у реченні, що інтенсифікує виразність та експресію тексту.

Найпомітнішими конструкціями в романах Ю. Винничука є традиційні моделі інверсії: присудок, після якого йде підмет, та означуване слово перед означенням, напр.: *...була полуднева пора, усюди панувала сонливість, дрімали дерева без вітру, лежали, скрутившись бубликами, коти й собаки, горобці не цвірінькали, тільки де-не-де ліниво кудкудакали кури, але дуже кволо і коротко, і цвіркотіли стриконики...* (Ю. Винничук).

Інверсовані слова, потрапляючи в нову синтаксичну позицію, привертають увагу читача, напр.: *Нам принесли два пунші, над якими клубочився кольоровий дим, у келихах клетотіла рідина, мовби закипала...* (Ю. Винничук).

Еліптична конструкція формується на навмисному пропуску, відсутності в тексті певної мовної одиниці, очевидної з контексту. Інакше кажучи, еліпс – це структурна нестача, неповнота синтаксичної побудови.

Такий художній засіб надає оповіді динамічного характеру, невимушеності, створює ефект схвильованого мовлення, тим самим передаючи почуття персонажа, напр.: *Як для пересічної людини в цьому не було нічого страшного, але для летуна –хрест на всьому* (Ю. Винничук).

Вилучення дієслова-присудка із синтаксичної конструкції дає змогу виділити найважливішу інформацію, таким способом автор зосереджує увагу читача на чомусь конкретному, налаштовують його на сприйняття важливих аспектів оповіді, напр.: *Ось ти думаєш, що він уже твій, а він – як пісок поміж пальців* (Ю. Винничук).

Отже, еліпс уможливорює динамізацію художнього тексту, невимушено та сконденсовано виражає думку, надає емоційного забарвлення висловлюванню.

Один зі стилістичних способів надання тексту експресивності – це **тавтологія**, яка полягає в поєднанні спільнокореневих слів із метою посилення експресивних відтінків понять, які вони позначають.

У художньому мовленні Ю. Винничука такі стилістичні трапляються вкрай рідко, переважно для емоційного акценту: *далеко-далеко, дуже-дуже,*

легко-легко, ледве-ледве, ніколи-ніколи, ось-ось, повільно-повільно тощо, пор.: Я вдихав це настояне на квітах повітря на повні груди й відчував, як стає мені легко-легко, наче якомусь янголу, що прийшов сюди чинити добро (Ю. Винничук).

Рефрен – частина тексту, яка періодично повторюється з метою більш тісного об'єднання його елементів і наголошуванні на конкретному аспекті висловлювання, його важливості, напр.: *Бо кат мусить бути твердим, як камінь, нечулим, як камінь, глухим, як камінь, мовчазним, як камінь, кат мусить бути суцільним каменем, інакше втратить свою роботу, втратить повагу і страх громади, бо ката треба боятися, так узвичаєно, ката треба стерегтися, обходити десятою дорогою, не пити за його здоров'я, не казати йому «добридень», не бажати доброї ночі. Бо кат є камінь (Ю. Винничук).*

Одним із різновидів рефрену є **епіфора (єдинопочаток)**, яка в прозових творах не виявляє високої продуктивності, однак Ю. Винничук час від часу таки послуговується цим художнім засобом, пор.: *Навіть геній потребує товариства. Навіть геній може зраджувати своїй дружині. Навіть геній сам пере свої шкарпетки (Ю. Винничук).*

Цей стилістичний прийом поживає оповідь, ритмізуючи мовлення, та допомагає письменнику розставити необхідні акценти в оповіді.

Висновки до розділу 3

Мовосвіт Ю. Винничука багатий на яскраві тропи та стилістичні фігури. Автор майстерно вводить до своїх текстів неповторні художні засоби, серед яких чільне місце посідають такі тропи, як епітети й метафори. Вони виконують важливу роль експресивізації тексту, беруть участь у формуванні колоритних образів.

Розширити асоціативні межі художнього мовлення авторів допомагають порівняльні конструкції, які підкреслюють справжній хист

письменника, увиразнюючи його тексти за рахунок свого емоційного та оцінного забарвлення.

Експресивно-естетичну атмосферу твору наповнюють перифрастичні звороти, за рахунок яких в автора є змога завуальовано донести до читача ту чи іншу інформацію, вплинути на його сферу мислення.

Загалом у мовній практиці Ю. Винничука найчастіше можна простежити використання епітетів, порівнянь та парцельованих конструкцій. Саме ці стилістичні засоби є домінуючими для творчої манери митця. Такі художні засоби ефективно взаємодіють один з одним й увиразнюють оповідь, виконуючи, перш за все, зображувально-оцінну та емоційно-експресивну функції.

Стилістичні фігури, які впроваджує у свої тексти Ю. Винничук, є збудниками увиразнення лексичних елементів, вони посилюють їх емоційно-експресивні перспективи. Ми виокремили серед них такі: градація, еліпс, інверсія, парцеляція, замовчування, тавтологія, рефрен та епіфора. Вони є найефективнішими в мовній практиці письменника.

У художньому дискурсі Ю. Винничука стилістичні експресиви виявляють найвищу продуктивність, передаючи мінливий характер зовнішнього світу, динаміку подій, фактів та багатство внутрішнього світу людини. Окрім цього, за допомогою стилістичних засобів автор розкриває й самого себе як мовної особистості, яка створила текст.

ВИСНОВКИ

Ю. Винничук – один із найвідоміших представників сучасного українського письменства, його твори стали справжнім зразком високохудожньої постмодерної літератури. Незважаючи на популярність автора й високий тираж його романів, мовосвіт митця ще не достатньо вивчений. Саме тому об'єктом нашого дослідження стала художня мова Ю. Винничука, а предметом – фонетико-фонологічні, словотвірні, лексичні, фразеологічні, синтаксичні засоби експресивності, які вживає письменник, та їхні стилістичні особливості.

Детальне вивчення лінгвістичних розробок українських і зарубіжних авторів свідчить про те, що питання експресивності досі залишається нерозв'язаним і полемічним, тож потребує подальшого аналізу, пояснення та обґрунтування.

У першому (теоретичному) розділі кваліфікаційної роботи викладено проаналізовано літературу українських та зарубіжних мовознавців, присвячену дослідженню нагальних проблем лінгвостилістики. Диференційовано поняття експресії та експресивності, окреслено зв'язок експресивності поняттями «емоційність» та «оцінність», сформульовано їхні основні ознаки. Окрім цього, досліджено відомі підходи до класифікації мовних засобів експресивізації художнього тексту, запропоновано типологію експресем відповідно до рівнів мовної системи;

Найбільш цінними й авторитетними для нашого дослідження є наукові праці В. Чабаненка, у яких проведено глибокий і комплексний аналіз поняття «експресивність». Учений різноаспектно вивчає природу експресивності та особливості її реалізації на всіх рівнях мовної структури, зосереджує увагу на емотивних факторах мовленнєвої експресії, простежує розвиток системи засобів експресивізації їх естетичну функцію.

Експресивність як унікальну лінгвістичну категорію досліджують із багатьох поглядів і тому різні науковці тлумачать її як явище функційне (мовленнєве), семантичне, синтаксичне, стилістичне або ж прагматичне.

Проаналізувавши підходи найвпливовіших мовознавців, ми зробили висновок, що експресивність – логіко-емоційна виразність, явище виняткової інтенсивності, підсилення емоційної та логічної природи висловлювання, увиразнення мови, якого можна досягнути конкретними засобами різних мовних рівнів, їхніми кількісними та якісними ресурсами, так і художніми засобами, що належать до царини стилістики.

Також ми вважаємо, що концепти «експресивність» та «експресія» не варто сприймати як ідентичні. Попри те, що це взаємопов'язані поняття, їхні завдання та функції відрізняються. Експресія – це посилення, процес досягнення виразності, тобто здатність мови інтенсифікувати вияви емоцій, настроїв, почуттів мовців за допомогою спеціальних засобів. Натомість експресивність – результат власне вираження спектру емоцій, почуттів та переживань.

Діапазон людських емоцій незмірно широкий, до того ж, різний за ступенем інтенсивності свого вираження. Що сильніші почування, то більш експресивне їх вираження в мовному середовищі, де емоційне тісно взаємодіє з оцінним.

Ми так само протиставляємо терміни «емоційність» та «експресивність», оскільки емоційність не завжди може бути експресивною, доволі часто вона має нейтральне вираження. У свою чергу експресивність досягається не лише емоціями, а й вольовими діями, інтелектом, мисленням, індивідуальним світоглядом авторів тощо.

Емоція безпосередньо залежить від почуттєвої сфери, саме тому вона виникає спонтанно, природньо. Експресією послуговуються з метою впливу на адресата, тобто читача, тож автор цілеспрямовано підбирає та свідомо використовує найвідповідніші для реалізації творчого задуму мовні засоби.

Варто зазначити, що емотивність ми кваліфікуємо як мовну категорію, що є засобом вербального вираження емоцій. Експресивність – це характерна ознака мовної одиниці або тексту, здатність підсилювати виразність, потужність вияву емоцій та переживань.

Художній дискурс – складна єдність, що вимагає чіткого й вмотивованого використання системи мовних засобів, які дозволяють найточніше та найвиразніше передати особливості індивідуально-авторського стилю, виразити ставлення самого письменника до зображуваного, а також вплинути на вольову, емоційну та інтелектуальні сфери читача.

У другому розділі роботи розглянуто особливості вживання фонетичних, словотвірних, лексичних, фразеологічних та синтаксичних засобів експресивізації в художніх текстах Ю. Винничука, досліджено специфіку їх функціонування. Третій розділ присвячений дослідженню тропів та стилістичних фігур у мовотворчості автора, визначено основні стилістичні властивості таких стилістем, як порівняння, епітети, метафора, персоніфікація, перифраз, інверсія, еліпс, парцеляція, градація, тавтологія замовчування, рефрен.

Шляхом аналізу мовних засобів експресивізації в ідіолекті письменника-постмодерніста Ю. Винничука було доведено, що в репрезентації категорії експресивності в його мовотворчості беруть участь лінгвальні засоби всіх мовних (фонетичного, словотвірного, лексичного, фразеологічного, синтаксичного та стилістичного) рівнів. З огляду на це ми обрали концепцію, згідно з якою типологія засобів експресивізації побудована відповідно до рівнів мовної системи.

Деякі з цих механізмів досягнення експресивності є досить продуктивними й часто вживаними, інші ж – менш поширені. Проте всі досліджені експресеми в комплексі створюють динамічне, яскраве, живе, емотивно-оцінне мовлення текстів сучасного автора.

Помітного експресивно-стилістичного ефекту творам прозаїка надають фонетичні експресеми з емпатичним розтягуванням звука, фонетичні екзотизми, а також одиниці зі звукосимволічними та звуконаслідувальними основами, до складу яких входять «неприємні» приголосні [x], [ш], [ж], поєднання «неприємних» приголосних та «неприємних» голосних [y], [и], [e],

повторення однакових складів, «неприємні» сполуки приголосних, а також ті звукосполук, що передають різні відхилення від нормативного мовлення або відтворюють звукові ефекти динамічних, раптових дій і процесів.

Із-поміж словотвірних ознак експресивного слова найбільш дієвими виявилися демінутивні й аугментативні суфікси. На основі дослідження ідіолекту Ю. Винничука виявлено, що найпродуктивнішими є мовні одиниці зі зменшено-пестливими суфіксами -к- та -еньк-. Такі меліоративні ЛО інтимізують мовлення персонажів, передають переважно прихильне ставлення автора до своїх героїв, певних ситуацій тощо.

За допомогою експресивних мовних одиниць словотвірного рівня автор транслює почуття іронії, так званої доброзичливої насмішки, яка інколи межує з несхваленням або навіть виражає злість. Ці й подібні емоційно-експресивні оцінки виявляють свої властивості в широких і вузьких контекстах, що дозволяє розділяти експресивній емотивно-оцінні відтніки значення, які часто перетинаються.

Найбільш експресивно продуктивним у художньому дискурсі автора є лексичний фонд, представлений розмовно-побутовими та розмовно-просторічними лексемами, діалектизмами, сленгізмами та варваризмами з польської, російської мов і мови їдиш. Такі ЛО містять позитивну чи негативну емотивну оцінку. Лексичні експресиви є засобами демонстрації якісної або мовної характеристики персонажів.

Як експресивний засіб в ідіостилі Ю. Винничука функціонують фразеологізми: узуальні розмовно-побутові, книжні ФО, діалектні, а також трансформовані варіанти фразем. Усі випадки трансформацій фразеологізмів у доробку автора – це процес їх навмисного оновлення відповідно до ідейно-художніх цілей, які письменник ставить перед собою.

Перетворені фразеологізми привертають увагу читача своєю незвичною експресією та емоційністю. Однак й узвичаєні ФО, вправно введені прозаїком у контекст, є показником справжньої віртуозності письменника та його вміння обрати єдино можливий варіант мовленнєвого

матеріалу для створення своїх творів.

Потужним зарядом експресивності володіють синтаксичні мовні засоби, серед яких чільне місце посідають окличні, питальні й спонукальні речення, оскільки надають тексту емотивного навантаження.

Автор використовує великий набір вставних слів, які сприяють змалюванню різних емоційних відтінків та почуттів: сумніву, упевненості чи невпевненості – а також указують на джерело повідомлюваного, послідовність викладу матеріалу та слугують чинником активізації уваги читачів.

Із метою експресивізації в мовній палітрі письменника також функціонують такі елементи синтаксичної організації, як звертання, що слугують засобами вираження суб'єктивно-оцінного ставлення, однорідні члени речення та повтори, спрямовані на підсилення виразності тексту, його образного обрамлення.

Невичерпним джерелом експресивізації художнього дискурсу є стилістичні фігури та тропи, які відкривають нові межі розуміння тексту, поглиблюють змістову організацію твору та вияскравлюють творчу манеру письменника, приваблюючи таким чином читача. Домінантними текстотвірними стилістемами в проаналізованих романах Ю. Винничука виявилися епітети, метафори та порівняння.

Проте не менш віртуозно прозаїк використовує стилістичні можливості градаційних та парцельованих конструкцій, замовчування, еліпсу, рефрену й тавтології. Сполучаючись у тексті, тропи й стилістичні фігури надають піднесеності, образної художності, розкривають багатогранність семантичних відтінків слів, створюють яскраве враження, емоційно насичують оповідь.

Отже, сучасний художній дискурс – продуктивне середовище для використання різноманітних емотивно-експресивних мовних одиниць, їхніх модифікацій і трансформацій відповідно до задуму митця. Мовосвіт Ю. Винничука рясніє унікальними експресивними засобами увиразнення

мови, які підтверджують статус автора як справжнього майстра слова та одного з найкращих письменників сучасності.

Перспективи дослідження вбачаємо в тому, що основні теоретичні положення класифікаційної роботи та проаналізований у ній значний фактичний матеріал можуть стати вагомим внеском у подальші розробки в царині лінгвостилістики постмодерного художнього дискурсу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Ангерчік Є.Д. Експресивно забарвлена лексика як елемент розмовно-побутового стилю в українсько-англійському перекладі (на матеріалі твору О. Гончара «Собор»). Наукові записки. Серія «Філологічна». Острого: НУ «Острозька академія», 2012. Вип. 25. С. 5–7.
2. Арнольд И.В. О стилистической функции. Вопросы теории английского и русского языков. Ученые записки. Ленинградский государственный педагогический институт им. А.И. Герцена. Львов: Изд-во ЛГПИ, 1970. Т. 471. С. 3–12.
3. Бойко Н.І. Діалектна експресивна лексика: проблеми семантики. Мовознавчий вісник. Збірник наукових праць. Вип. 12 – 13, 2011. С. 84 – 88.
4. Бойко Н.І. Проблема експресивної маркованості лексичних одиниць у працях українських мовознавців. Література та культура. Полісся, 2008. Вип. 43. С. 115-121. [URL:http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ltkp_2008_43_17](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ltkp_2008_43_17) (дата звернення 15.10.2020).
5. Бойко Н.І. Семантична основа лексичної експресивності. Лінгвостилістичні студії. Науковий журнал/ редкол. С. К. Богдан (голов. ред.) та ін. Вип. 4. Луцьк: Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2016. С. 39–54.
6. Бойко Н.І. Типи лексичної експресивності в українській літературній мові. Мовознавство. 2002. Вип. 2–3. С. 10–21.
7. Бойко Н.І. Українська експресивна лексика: семантичний, лексикографічний і функціональний аспекти: Монографія. Ніжин: Видавництво “Аспект-Поліграф”, 2005. 552 с.
8. Бойко Н.І. Фонетичні показники експресивності лексичних одиниць. Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія № 8. Філологічні науки (мовознавство і літературознавство): збірник наукових праць. Київ: Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2009. Випуск 1. Книга 1. С. 47-51.
9. Вавринюк Т.І. Емоційно-експресивна лексика в поетичному мовленні (на матеріалі творів Ліни Костенко). Лінгвістика і поетика тексту,

2010. С. 67—73. URL: <http://journal.kdpu.edu.ua/filstd/article/viewFile/726/667> (дата звернення 07.11.2020).
10. Валюх З.О. Словотвірна парадигматика іменника в українській мові. К.; Полтава: АСМІ, 2005. 353 с.
 11. Ващенко В.С. Слово та його значення: посібник з лексикології. Дніпропетровськ : вид-во Дніпропетр. ун-ту, 1976. 40 с.
 12. Вихованець І.Р., Городенська К.Г. Теоретична морфологія української мови. Академічна граматика української мови/ за ред. І.Р. Вихованця. Київ: Пульсари, 2004. 400 с.
 13. Вінтонів М.О., Вінтонів Т.М., Мала Ю.В. В502. Синтаксичні засоби експресивізації в українському політичному дискурсі. Вінниця: ТВОРИ, 2018. 336 с.
 14. Вороновська Людмила. Універсальні та специфічні особливості визначення ознак художнього дискурсу. Теоретична і дидактична філологія. Випуск 20, 2015. С. 155-166.
 15. Галаган В. Емотивність, експресивність та конотація як засіб вираження оцінки. Наукові записки. Випуск 80, 2008. С. 171-178.
 16. Галкина-Федорук, Е. М. Суждение и предложение. Москва: МГУ, 1956. 77 с.
 17. Гамзюк М.В. Емотивний компонент значення у процесі створення фразеологічних одиниць (на матеріалі німецької мови). Монографія. Київ: Видавничий центр КНЛУ, 2000. 256 с.
 18. Ганич Д.І., Олійник І.С. Словник лінгвістичних термінів. Київ: Вища школа, 1985. 360 с.
 19. Гафарова А.С. Дискурс vs художественный дискурс. Иностранные языки: лингвистические и методические аспекты: сб. науч. тр./ ред. О.С. Шумилина. Тверь: Твер. гос. ун-т, 2009. Вып. 8. С. 125-130.
 20. Григорьев В. Поэтика слова. Москва: Наука, 1979. 170 с.
 21. Гуйванюк Н.В. Слово – Речення – Текст. Вибр. праці. Чернівці: Чернівецький нац. Ун-т, 2009. 664 с.

22. Гуо Х. Особенности дискурса художественного произведения. Молодой ученый, 2017. № 20 (154). С. 483–486.
23. Ємченко М.М. Засоби виразу емоційності в лінгвістиці. Єдність навчання і наукових досліджень – головний принцип університету: матеріали доповідей звітної-наукової конференції викладачів ун-ту за 2009 р, 10-11 лютого 2010 р. Київ, 2010. С. 69-72.
24. Єрмоленко С.Я., Бибик С.П., Тодор О.Г. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів. Київ: Либідь, 2001. 224 с.
25. Коваль Т.Л. Експресиви як безпосередній засіб репрезентації експресивної функції мови. Актуальні проблеми слов'янської філології. Серія: лінгвістика і літературознавство: Міжвуз. зб. наук. ст., 2011. Бібліогр.: 12 назв. укр. Вип. XXIV, ч. 2. С. 468-476.
26. Коваль Т.Л. Оцінні іменники зі зменшено-пестливим значенням. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Лінгвістика», зб. наук. праць. Херсон, 2006. С. 233-237.
27. Кожин А.Н. Стилистика художественной литературы. Москва: Наука, 1982. С. 37–148.
28. Колесник Г.М. Мова газети в епоху НТР. Науково-технічний прогрес і мова. Київ: Наукова думка, 1978. С. 91–109.
29. Краснобаєва-Чорна Жанна, Усенко Ольга. Експресивно-стилістична класифікація фразеологізмів у словнику фразеологічних термінів сучасної української мови. Розділ V. Прикладна лінгвістика: напрями й аспекти дослідження лінгвістичні студії. Випуск 23, 2010. С. 265-274.
30. Лукьянова Н.А. О соотношении понятий экспрессивность, эмоциональность, оценочность. Актуальные проблемы лексикологии и словообразования. Вып. 5. Новосибирск: НГУ, 1976. 160 с.
31. Лукьянова Н.А. О термине экспрессив и о функциях экспрессивов русского языка. Актуальные проблемы лексикологии и

словообранования. Новосибирск: Новосибирский гос. ун-т, 1980. Вып. 9. С. 3–22.

32. Ляшенко О.Є. Мовні засоби експресивізації тексту в ідіолекті Юрія Винничука (на матеріалі роману «Танго смерті»), «Adorbemperlinguas. До світу через мови». Матеріали Міжнародної студентської науково-практичної конференції «Світ як інтертекст», 17–18 червня 2020 року. Київ: Видавничий центр КНЛУ, 2020. 77 с.

33. Мазепова О. Метафора як засіб створення мовної картини світу. Мовні і концептуальні картини світу: збірник наукових праць. Київ, 2004. Книга 2, № 12. С. 21–27.

34. Маслова В.А. Лингвистический анализ экспрессивности художественного текста. Минск: Вышэйшая школа, 1997. 156 с.

35. Стилїстика української мови: підруч. для студ. філол. спец. вищ. навч. закл. / за ред. Л.І. Мацько. Київ: Вища школа, 2005. 462 с.

36. Олексенко В. Експресивно забарвлена лексика в романі І. Багряного «Сад Гетсиманський». В. Олексенко, К. Лисюк. Вісник Таврійської фундації : літер.-наук. зб. Київ; Херсон: Просвіта, 2012. Вип. 8. С. 64–71.

37. Прокопенко Н.М. До питання про лінгвістичну сутність експресії. Філологічні трактати., 2015. Т. 7, № 4. С. 54-58. URL:<http://nbuv.gov.ua/UJRN/Filtr2015749> (дата звернення 10.09.2020).

38. Рудницька Л.І. Роль фразеологічних одиниць у формуванні й розгортанні контексту. Культура народів Причорномор'я, 2004. № 53. С. 17-20.

39. Рябко Т.Л. Фонетичні засоби вираження емоційно-оцінної конотації. Ніжинська філологічна школа: минуле, сьогодення, майбутнє. Матеріали Другої міжнар. наук.-практ. конф. (24 – 25 березня, 2004 р.) / упоряд. Кучерявець В.Г., Сидоренко В.Ю. Ніжин: Вид-во НДУ ім. М. Гоголя, 2004. С. 87 – 93.

40. Сахно Б.Ю. Лінгвопрагматичні параметри незакінчених речень (на матеріалі творів Юрія Винничука) *Science and Education: A New Dimension. Philology*, III(16), Issue: 70, 2015.
41. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава: Довкілля-К, 2006. 716 с.
42. Семенюк О.А. Художній дискурс як відображення авторської картини світу (лінгвокультурологічний підхід). *Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Серія: Філологія. Соціальні комунікації*. Київ, 2019. Т. 30 (69), № 1. С. 7-10.
43. Сліпецька В.Д. Взаємозв'язок понять емоційність, оцінка, експресивність – актуальна проблема лінгвістичної теорії емоцій. *Studia Ukrainica Poznaniensia. Zeszyt IV*. Poznan: Adam Mickiewicz University Press, 2016. С. 149-154.
44. Сліпецька В.Д. Олександр Потебня і лінгвістика емоцій. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна*. Вип. 74. Харків: Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, 2016. С. 39-42.
45. Телия В.Н. Коннотативный аспект семантики номинативных единиц. Москва: Наука, 1986. 143 с.
46. Тригуб Н.С. поняття «експресивність» у сучасній лінгвістиці. *Актуальні питання філології та методології: збірник наукових праць магістрантів /за ред. В. В. Герман*. Суми: Вид-во СумДПУ імені А.С.Макаренка, 2013. 372 с.
47. Турчак О.М. Експресія та експресивність як складові функціональної характеристики okazionalizmів (на матеріалі преси кінця ХХ ст.). *Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Філологічні науки»*, 2015. № 1 (9). URL: <http://duep.edu/uploads/vidavnitstvo-15-16/12557.pdf> (дата звернення: 21.09.2020).
48. Федоренко О.Д. Емоційно-оцінний потенціал демінутивів у публіцистиці (на матеріалі української періодики (1995–2004 років): Дис. ...

канд. філол. наук: 10.01.08. Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. Інститут журналістики. Київ, 2006. 201 с.

49. Федорова Л. Категорія оцінки: до проблеми становлення та вираження в слові: (на матеріалі метафор газетно-журнальної періодики). С.115-120. URL:http://Tidf_2015_20_17.pdf (дата звернення 27.10.2020).

50. Фролова І. Є. Специфіка художнього дискурсу та його аспектів. І.Є. Фролова, О.В. Омецинська. Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Іноземна філологія. Методика викладання іноземних мов, 2018. Вип. 87. С. 52-61. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhIPG_2018_87_8 (дата звернення 15.09.2020).

51. Харченко В.К. Разграничение оценочности, образности, экспрессии и эмоциональности в семантике слова. Стаття. Русский язык в школе. 1976. № 3. С. 66–71.

52. Чабаненко В.А. Вибрані праці з мовознавства. Запоріжжя: Дніпровський металург, 2007. 505 с.

53. Чабаненко В.А. Основи мовної експресії. Київ: Вища Школа, 1984. 168 с.

54. Чабаненко В.А. Стилїстика експресивних засобів української мови. Запоріжжя: ЗДУ, 2002. 351 с.

55. Чайковська Є.Ю. Поняття "емотивність" та "експресивність" у мові науки. Лінгвістика ХХІ століття: нові дослідження і перспективи. Київ, 2010. С. 279-287.

56. Шаховский В.И. Категоризация эмоций в лексико-семантической системе языка. Воронеж: Изд-во ВГУ, 1987. 190 с.

57. Barthes R. From work to text. Postmodern literary theory. Oxford:Blachwell Publishers Ltd., 2000. 454 p.

58. Dijk T.A. van. Cognitive Processing in Literature Discourse.Poetics Today, 1979. Vol. 1, № 1-2. P. 143–159.

59. Jespersen O. Expressive Language. Style in Language. Cambridge, 1960. P. 109–144.

60. Lakoff George, Johnson Mark. *Metaphors We Live By*. Chicago: University of Chicago Press, 2003. 256 p.
61. Schifrin D. *Approaches to Discourse*. Oxford, 1994. 470 p.
62. Sornig K. Some remarks on linguistic strategies of persuasion. *Language, Power and Ideology*. Amsterdam. Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 1989. P. 95–113.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Винничук Ю. Аптекарь. Харків: Фоліо, 2015. 304 с.
2. Винничук Ю. Лютеція. Харків: Фоліо, 2017. 320 с.
3. Винничук Ю. Танго смерті. Харків: Фоліо, 2012. 379 с.
4. Винничук Ю. Цензор снів. Харків: Фоліо, 2016. 319 с.

SUMMARY

The question of the essence of expressiveness is central to modern linguistics. Despite the fact that there is a number of thorough investigations on the category of expressiveness in terms of semantics, psycholinguistics and linguistic stylistics, no separate holistic study of the peculiarities of the linguistic organization of postmodern texts in terms of expressiveness has taken place in Ukrainian linguistics.

The aim of the research is to distinguish and analyze language means of text expression and their functional peculiarities in the artistic discourse of the XXI century on the basis of novels written by Yuriy Vynnychuk.

The object of the work is the artistic language of the postmodern writer Yuriy Vynnychuk. Phonetic, word-forming, lexical, syntactic means of expressiveness and their stylistic possibilities used in such Yuriy Vynnychuk's creations as «Dreams Censor», «Lutetia», «Tango of Death» and «Pharmacist» are examined.

The scientific novelty of the research is a comprehensive lexical-semantic, syntactic and stylistic analysis of expressions used in the author's linguistic tradition, and also deepened knowledge about the specifics of expressive language units in postmodern artistic discourse. The practical value of the work is that the materials and conclusions of the study will be useful in teaching linguistics, dialectology, lexicology of the Ukrainian language in high school.

The paper consists of an introduction, three sections (1 theoretical and 2 practical), conclusions to each section, general conclusions, a list of references (59 items) and a list of sources of illustrative material (4 items). The total number of pages is 71.

Our research has revealed that the writer uses the means of expression of all language levels. Lexical and stylistic expressives showed the highest productivity. With the help of these means the author managed to give his novels sublimity, figurativity, to reveal the diversity of semantic nuances of the words and to create vivid, emotionally rich story.

Overall, it was found that Y. Vynnychuk's language world is replete with unique expressive means of language expression, which confirm the status of the author as one of the best writers nowadays.

We see the prospects of our research in the fact that the main theoretical theses of our work and analyzed significant factual material can make an important contribution to further developments in the field of linguistic stylistics of postmodern artistic discourse.

Keywords: *linguistic means of expression, expressive category, emotional and evaluative vocabulary, artistic discourse.*